

Taikė į Sniečkų, o pataikė į Berklavą... Arba apie *atlydžio* politikos vingius sovietinėje Lietuvoje

Dr. Vladas Sirutavičius

Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, LT-01101 Vilnius
El. p. sirutavicius@yahoo.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6800-2753>

Anotacija. Destalinizacija ne tik formavo prielaidas visuomeninio-politinio gyvenimo liberalizacijai, bet ir skatino įtampą tarp „periferijos“ (sovietinių respublikų elitų) ir „centro“ (Maskvos). Istoriografijai geriau žinomi konfliktai tarp sovietinės Latvijos ir Azerbaidžano vadovybių ir Maskvos. Tačiau praktiškai tuo pat metu kilo įtampa tarp Lietuvos komunistų partijos pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus ir SSKP vadovų. Įtampą paskatino SSKP CK pirmojo sekretoriaus N. Chruščiovo inicijuota švietimo sistemos reforma ir ypač nauja kadruų politika (nacionalinių kadruų respublikose iškėlimo į vadovaujamas pareigas principo atsisakymas). Straipsnyje aptariama konfliktų eiga ir atsakoma į klausimą, kaip ir kodėl A. Sniečkui pasisekė užkardyti įtampą tarp respublikos ir centro.

Esminiai žodžiai: *destalinizacija, A. Sniečkus, N. Chruščiovas, švietimo reforma, kadruų politika, LKP.*

Abstract. De-Stalinisation not only formed prerequisites for the liberalisation of social and political life but also encouraged tensions between the “periphery” (the elites of the Soviet republics) and the “centre” (Moscow). Conflicts between the leaderships of Soviet Latvia and Azerbaijan and Moscow are better known to historiography. However, practically at the same time, tensions arose between the first secretary of the Lithuanian Communist Party, A. Sniečkus, and the leaders of the USSR. The tensions were fueled by the reform of the education system initiated by N. Khrushchev, the first secretary of the Communist Party of the Soviet Union, and a particularly new cadres policy (refusal of the principle of promoting national

cadres to leadership positions in the republics.) The article discusses the course of conflicts and answers the question of how and why A. Sniečkus was successful in preventing tensions between the republic and the centre.

Keywords: *de-stalinisation, A. Sniečkus, N. Khrushchev, reform of the education system, cadres policy, Lithuanian communist party.*

Įvadas

Tarp sovietmetį tyrinėjančių lietuvių istorikų paplitęs posakis, kad 1959 metais Maskva norėjo nušalinti LKP CK pirmąjį sekretorių A. Sniečkę, tačiau sumaišė Vilnių su Ryga ir iš pareigų pašalino Latvijos SSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoją Eduardą Berklavą... Po E. Berklavo „nuėmimo“ prasidėjo Latvijos komunistų partijos valymas. Valymas užsitęsė kelerius metus. Iš pareigų atleisti (arba pasitraukė pačių prašymu) ne tik partijos ir respublikos vadovai (Latvijos KP pirmasis sekretorius Janis Kalnberzinis, Ministrų Tarybos pirmininkas Vilis Lacis), bet ir keli tūkstančiai partinės nomenklatūros atstovų latvių. Visi jie buvo apkaltinti „vietininkiškumu ir nacionalizmu“. Po partinio valymo Latvijos KP vadovybė smarkiai surusėjo¹.

Panaši įtampa ir konfliktai (kurie kai kada baigdavosi partiniais valymais) kilo ne tik tarp Rygos ir Maskvos, bet ir tarp kitų sovietinių respublikų bei sąjunginio centro. 1958–1959 m. iš pareigų buvo atleisti visi trys Azerbaidžano SSR vadovai: Ministrų Tarybos pirmininkas, partijos pirmasis sekretorius bei Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas. Visi jie, panašiai kaip Latvijos vadovai, kaltinti vietininkiškumu ir nacionalizmu². Azerbaidžano ir Latvijos vadovai 1959 m. liepos pradžioje buvo

¹ Apie Latvijos KP valymą, jo priežastis ir pasekmes rašė ne tik latvių, bet ir kitų šalių istorikai. Nurodysiu tik kelis darbus, kuriuose aptariami minėti klausimai: BLEIERE, Daina. The formation and development of the Soviet Latvian *Nomenklatura*: Path dependency, cleavages, and imposed unanimity. *Moscow and the Non-Russian Republics in the Soviet Union Nomenklatura, Intelligentsia and Centre-Periphery Relations*. Ed. by Li Bennich-Björkman, Saulius Grybkauskas. London: Routledge, 2022, p. 48–70; LOADER, Michael. A Stalinist Purge in the Khrushchev Era? The Latvian Communist Party Purge, 1959–1963. *The Slavonic and East European Review*, 2018, Vol. 96, No. 2, p. 244–282; LOADER, Michael. The Death of “Socialism with a Latvian Face”: The Purge of the Latvian National Communists. *Journal of Baltic Studies*, 2016, Vol. 48, No. 2, p. 161–81; ЗУБКОВА, Елена. Власть и развитие этноконфликтной ситуации в СССР 1953–1985 гг. *Отечественная история*, 2004, № 4, с. 3–32; PRIGGE, William. The Latvian Purges of 1959: A Revision Study. *Journal of Baltic Studies*, 2004, Vol. 35, No. 3, p. 211–30; MISIŪNAS, Romualdas J.; TAAGEPERA, Reinis. *Baltijos valstybės valstybės: priklausomybės metai 1940–1980*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 149–155.

² 1956 m. rugpjūčio mėn. Azerbaidžano SSR Aukščiausioji Taryba priėmė konstitucijos pataisą, kuri azerbaidžaniečių kalbą paskelbė valstybine. (Tokia pat nuostata anksčiau buvo įrašyta į Gruzijos ir Armėnijos respublikų konstitucijas.) Priėmus konstitucinę pataisą prasidėjo forsuotas jos įgyvendinimas – partinės ir sovietinės institucijos įpareigtos pereiti prie azerų kalbos. Konstitucinės nuostatos priėmimą ir jos

apsvarstyti specialiaame SSKP CK Prezidiumo išplėstiniame posėdyje, kuriame dalyvavo ir partijos pirmasis sekretorius Nikita Chruščiovas. Pliekdamas Azerbaidžano ir Latvijos SSR vadovus už nacionalinės politikos „iškraipymus“, N. Chruščiovas „užsivedė“ ir prisiminė Lietuvą bei LKP CK pirmąjį sekretorių A. Sniečkų. Sprendžiant iš publikuotų posėdžio stenogramos fragmentų, SSKP vadovas posėdžio dalyviams aiškino:

Sako, kad Lietuvoje yra ištisi lenkiški regionai, tačiau vadovai tik lietuviai. Rusų niekur neiškelia, tik milicininkais [skiria]. Milicininkais skiriami rusai, o kai ką nors suima, reikia rusus pritempinėti, sako, matai, ką rusai daro. Tai sakau dėl didesnio aktyvumo, kad draugas Sniečkus nėra geresnis už latvius. <...> Turite būti savikritiški. Nėra jokios tragedijos. Viskas bus permalta ir viskas atsistos į savo vietas, bet reikia sakyti tiesą ir pakelti žmones kovai...³

Lietuviškoje istoriografijoje apie N. Chruščiovo ir A. Sniečkaus tarpusavio santykius daugiausia rašė Vytautas Tininis. Istoriko teigimu, santykiai tarp dviejų partinių veikėjų buvo gana sudėtingi, įtempti ir net konfliktiški⁴. A. Sniečkui nuo pirmojo SSKP sekretoriaus kliuvo įvairiomis progomis ir ne kartą, nors LKP vadovas viešai N. Chruščiovą rėmė ir palaikė įvairias jo politines bei socialines iniciatyvas. Apskritai atrodo, kad šeštojo dešimtmečio pabaigoje LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus „kėdė“ svyravo gal net labiau nei 1946 ar 1953 m.

Istoriografijoje pažymima, kad stalininės sistemos liberalizacija (dažnai metaforiškai vadinama *atlydžiu*) įtakojo ir „centro“ (Maskvos) kontrolės „periferijai“ (sovietinėms respublikoms) susilpnėjimą. Kontrolės susilpnėjimą sąlygojo du svarbesni veiksniai. Pirma, siekdama atsiriboti nuo stalinistinės politikos, kuri Maskvos santykius su sovietinėmis respublikomis grindė diktatu ir administravimu, nauja postalininė valdžia, žymia dalimi pirmojo partijos sekretoriaus N. Chruščiovo⁵ iniciatyva, ėmė atsargiai skatinti „periferijos“ autonomiškumą⁶. 1954 m. sausio mėn. SSKP CK

įgyvendinimą sveikino azerbaidžaniečių inteligentija, tačiau tarp tautinių mažumų – rusų, armėnų – kilo nepasitenkinimas. Maskvą pasiekdavo skundai apie nacionalinės politikos „iškraipymus“. Plačiau žr. HASANLI, Jamil. *Khrushchev's Thaw and National Identity in Soviet Azerbaijan, 1954–1959*. London: Lexington Books, 2014.

³ Kelias ištraukas iš 1959 m. liepos mėn. SSKP CK Prezidiumo posėdžio protokolo paskelbė rusų istorikas Leonidas Mlečin. МЛЕЧИН, Леонид. *Как Хрущев разогнал латышских националистов* [žiūrėta 2023 06 22]. Prieiga per internetą: <https://rus.tvnet.lv/6103477/kak-hrushchev-razognal-latyshskih-nacionalistov>

⁴ Anot V. Tininio, N. Chruščiovo nepasitenkinimą A. Sniečkumi įtakojo LKP CK pirmojo sekretoriaus „savarankiška elgsena Lietuvos ekonominiame ir kultūriniame gyvenime“. Plačiau apie judviejų santykius: TININIS, Vytautas. *Sniečkus 33 metai valdžioje. Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*. Vilnius, 2000, p. 158–175.

⁵ Nikita Chruščiovas pirmuoju SSKP sekretoriumi tapo 1953 m. rugsėjo mėn.

⁶ ПЫЖИКОВ, Александр. *Хрущевская „оттепель“ 1953–1964 гг.* Москва: „Олма – Пресс“, 2002 [žiūrėta 2023 05 01]. Prieiga per internetą: <https://libcat.ru/knigi/nauka-i-obrazovanie/istoriya/294734-aleksandr-pyzhikov-hrushhevskaya-ottepel-1953-1964-gg.html>

įpareigojo respublikas pateikti siūlymų dėl sąjunginių respublikų, rajonų valdymo organų teisių išplėtimo ir atsakomybės sustiprinimo⁷. SSRS Aukščiausioji Taryba 1955 m. gegužės mėn. priėmė nutarimą, išplečiantį respublikų kompetenciją biudžeto klausimais. Autonomiškumo tendencijos sustiprėjo po 1956 m. įvykusio partijos XX suvažiavimo. 1957 m. gegužės mėn. apsispręsta reorganizuoti ūkio valdymą – nuo šakinio pereiti prie teritorinio⁸. Iš esmės tai reiškė ūkio valdymo decentralizavimą. Šalis buvo padalinta į ekonominius rajonus – Liaudies ūkio tarybas. Trims Pabaltijo respublikoms įsteigti trys ekonominiai rajonai. Tokie pertvarkymai skatino respublikų elito lūkesčius, jog nuo šiol jie galės savarankiškiau tvarkyti ekonominius reikalus, labiau atsižvelgdami į vietos gyventojų, pirmiausia titulinės tautos, poreikius. (Įstatymas numatė kelių ministerijų panaikinimą arba sujungimą, taip pat dalies sąjunginės ir sąjunginės-respublikinės priklausomybės įmonių perdavimą respublikos kompetencijon.)

Antra, centro kontrolė susilpnėjo ir dėl vidinių kovų Sovietų Sąjungos valdžios viršūnėje. Tos kovos prasidėjo neužilgo po J. Stalino mirties, o jos pirmoji auka tapo galingas vidaus reikalų ministras Lavrentijus Berija (1953 m. vasarą suimtas ir sušaudytas). Vadinamasis kolektyvinis, tiksliau – oligarchinis, valdymas, pakeitęs Stalino vienvaldiškumą, greitai ėmė eizėti. 1955 m. sausio mėn. iš Ministrų Tarybos pirmininko posto pašalintas G. Malenkovas, naujuoju pirmininku tapo N. Chruščiovui artimas N. Bulganinas. (1956 m. liepos mėn. užsienio reikalų ministro posto neteko kitas žymus stalininės epochos partinis-valstybinis veikėjas V. Molotovas.) Politinėse intrigose iniciatyva vis labiau priklausė SSKP pirmajam sekretoriui N. Chruščiovui. Kovų valdžios viršūnėje kulminacija – 1957 m. birželio ir spalio mėn. Po nesėkmingo „rūmų perversmo“ birželio mėn. N. Chruščiovas atsikratė grupės įtakingų partiečių (Molotovo, Malenkovo, Kaganovičiaus, Šepilovo), nepritariančių jo politinėms ir ekonominėms iniciatyvoms. Spalio mėn. iš pareigų atleistas gynybos ministras, „pergalės maršalas“ G. Žukovas, kuris birželio mėn. padėjo N. Chruščiovui išsaugoti partijos lyderio postą⁹. Galiausiai 1958 m. kovą Ministrų Tarybos pirmininko pareigų neteko N. Bulganinas, jos atiteko N. Chruščiovui. Taip 1958 m. N. Chruščiovas sujungė abu svarbiausius valdžios postus – partijos pirmojo sekretoriaus ir valstybės vadovo – ir įtvirtino savo vienvaldiškumą. XXI SSKP suvažiavime (1959 m. sausio 27 – vasario 5 d.) N. Chruščiovas delegatų buvo sutiktas ne tik kaip Sovietų Sąjungos vadovas, bet ir kaip neabejotinas lyderis, buvo „šlovinamas asmeniškai“¹⁰.

⁷ RUDOKAS, Jonas. *Istorija, kuria galime didžiuotis. Lietuvos liaudies ūkio taryba 1957–1965*. Vilnius: Gairės, 2002, p. 34–35.

⁸ LSSR Aukščiausioji Taryba įstatymą dėl Liaudies ūkio tarybos (LŪT) įsteigimo priėmė 1957 m. birželio 5 d.

⁹ Plačiau žr. TAUBMAN, William. *Chruščiovas. Žmogus ir jo laikas*. Vilnius: Mūsų knyga, 2007, p. 377–394, 437–440.

¹⁰ Ten pat, p. 440–441.

Atlydžio (destalinizacijos, politinio režimo liberalizacijos) politika sudarė prielaidas respublikų titulinų tautų inteligentijos atstovams, o kai kuriais atvejais ir respublikų vadovybėms į politinę dienotvarkę įtraukti etnokultūrinius reikalavimus: išplėsti gimtosios kalbos vartojimą viešojoje erdvėje ir sovietiniame-partiniame aparate, aktyviau skatinti „nacionalinių kadru“ iškelimą į vadovaujančias pareigas.

Antra vertus, sovietiniame centre inicijuota destalinizacijos politika nebuvo nuosekli. N. Chruščiovui 1958–1959 m. įtvirtinus vienvaldiškumą, centro politika respublikų atžvilgiu keitėsi. Sustiprėjo unifikacinės (rusifikacinės) tendencijos, griežtėjo respublikinių elitų kontrolė. Kai kuriais atvejais imtasi vadinamųjų administracinių priemonių, ypač tuomet, kai respublikų partiniai eliti demonstratyviai atmesdavo centrinės valdžios iniciatyvas. Kaip, pavyzdžiui, atsitiko su Latvijos KP vadovais. Latvijos KP XV suvažiavime (1958 m. sausio mėn.) deputatai antruoju partijos sekretoriumi išrinko latvį (V. Kruminį), o ne iš Maskvos „komandiruotą“ rusą¹¹. Tokia latvių komunistų „akcija“ kartu su kitais latviško „nacionalizmo pasireiškimais“ galėjo tapti pretekstu N. Chruščiovo inicijuotam Latvijos KP valymui.

Straipsnio tikslas – aptarti įtampos tarp „centro“ (SSKP vadovybės) ir „periferijos“ (LKP vadovų) priežastis postalininiu, liberalizacijos laikotarpiu 1958–1959 m. Konkrečiai atsakysiu į kelis klausimus: *pirma*, kaip Maskvos ir Vilniaus santykius paveikė N. Chruščiovo inicijuoti pokyčiai kadru politikoje ir švietimo sistemos reforma; *antra*, kaip sovietinės Lietuvos vadovai adaptavosi prie Maskvos iššūkių ir kodėl, skirtingai nei Latvijos vadovams, A. Sniečkui pavyko minimalizuoti įtampos poveikį.

Rusijos ir Vakarų šalių istorikai apie N. Chruščiovo inicijuotą švietimo sistemos reformą bei jos įgyvendinimo peripetijas sovietinėse respublikose rašė daug, tačiau Lietuvos atvejo praktiškai neaptarinėjo¹². Šiek tiek apie reformos įgyvendinimą

¹¹ A. Sniečkus antrojo sekretoriaus klausimą išsprendė anksčiau ir kitaip. Po to, kai iš pareigų buvo atleistas M. Gedvilas ir jo vietą užėmė M. Šumauskas, kuris iki tol buvo antrasis partijos sekretorius, A. Sniečkus nesiūlė skirti lietuvio, bet „parodė iniciatyvą“ ir kreipėsi į Maskvą, prašydamas atsiųsti kandidatą į vakansinę vietą. LKP IX suvažiavimas (1956 m. sausio 24–27 d.) antrojo sekretoriaus pareigoms patvirtino B. Šarkovą. SSKP CK instruktorius, stebėjęs suvažiavimo eigą, pažymėjo, kad A. Sniečkus netinkamai pristatė kandidatą. Esą jis pasakė: „...o kodėl nekeliami „vietiniai kadrai“. Mes atsakome, kad patys prašėme SSKP CK duoti mums kadru, tačiau kėlėme ir kelsime vietinius kadrus.“ Taip pirmasis LKP sekretorius pasistengė subalansuoti „centro“ ir savo bendratautiečių partijos narių interesus. Du dokumentai apie Lietuvos SSR Ministrų tarybos pirmininko Mečislavo Gedvilo „nuėmimą“ 1955 m. lapkričio mėn. Publikaciją parengė SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2020, Nr. 2, p. 147–162; GRYBKASKAS, Saulius. *Sovietinis „generalgubernatorius“. Komunistų partijų antrieji sekretoriai Sovietų Sąjungos respublikose*. Vilnius: LII, 2016, p. 117–118; *Lietuviškoji nomenklatura 1956–1990 metais: tarp sovietinės sistemos ir neformalių praktikų*. Šaltinių rinkinys. Sudarė Saulius Grybkauskas. Vilnius: Aukso žuvys, 2015, p. 66.

¹² BILINSKY, Yaroslav. The Soviet Education Laws of 1958-9 and Soviet Nationality Policy. *Soviet Studies*, 1962, Vol. 14, No. 2, p. 138; КУМЕЛЬ, Лоран. Образование в эпоху Хрущева: «оттепель» в педагогике? *Неприкосновенный запас*, 2003, № 2 [žiūrėta 2023 05 09]. Prieiga per internetą: <https://magazines.gorky.media/nz/2003/2/obrazovanie-v-epohu-hrushheva-otpepel-v-pedagogike.html?ysclid=lfe90yvutj261240601>; ПЫЖИКОВ, Александр. Реформирование системы образования СССР в период оттепели (1953–1964 гг.). *Вопросы истории*, 2004, № 9 [žiūrėta 2023 01 31]. Prieiga per

Lietuvos SSR rašė lietuvių istorikė V. Kašauskienė. Tačiau ir ji išsamiau neapartinėjo LKP vadovybės pozicijos reformos atžvilgiu bei diskusijų, kilusių Lietuvos visuomenėje dėl reformos įgyvendinimo¹³.

Kadrų politika, partinės nomenklatūros formavimasis Sovietų Sąjungoje nuo seno domino istorikus. Mokslininkai analizavo ir N. Chruščiovo iniciatyvas partinių-sovietinių kadro srityje¹⁴. Pirmojo SSKP sekretoriaus iniciatyva šeštojo dešimtmečio pabaigoje pabandyta atsakyti *tautiškumo prioriteto* formuojant sovietinį-partinį aparatą respublikose. Tokią nuostatą kadro politikoje įtakojo kelios aplinkybės: pirma, SSKP vadovybę neramino partinio-sovietinio aparato respublikose etnizacijos tendencijos. Aparate augo respublikos titulinės tautos atstovų skaičius, o tokie kadrai orientavosi į savo bendratautiečių interesų tenkinimą ir „nacionalinį uždaramą“; antra, partijos pirmasis sekretorius, parinkdamas vadovaujamus kadrus, ragino plačiau išnaudoti komjaunimo ir profsajungų potencialą. Šios struktūros turėjo tapti svarbiu vadovaujamų partinių, sovietinių ir ūkinių kadro rezervu. Komjaunimo ir profsajungų aktyvistų tautiškumas didesnio vaidmens nevaicino; trečia, partijos numatytiems ekonominiams ir socialiniams uždaviniams įgyvendinti (septynmečio programai realizuoti) reikėjo gerą profesinį išsilavinimą turinčių kadro. Tautiškumas, iškeliant kadrus į vadovaujamus pareigas, nebuvo svarbu. Apie pokyčius kadro struktūroje rašė ir lietuvių istorikai, visgi tik Vytautas Tininis trumpai aptarė LKP pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus konfliktą su Maskva dėl kadro politikos *principų*¹⁵.

internetą: <https://rabkrin.org/pyizhikov-a-v-reformirovanie-sistemyi-obrazovaniya-sssr-v-period-otte-peli-1953-1964-gg-statya/?ysclid=ll9h81qm1j148223952>; SMITH, Jeremy. The Battle for Language. *Slavic Review*, 2017, Vol. 76, No. 4, p. 983–1002; БОРИСЁНОК, Елена. К вопросу о языковом аспекте школьной реформы 1958 г.: украинские и общесоюзные реалии. *Славянский альманах*, 2021, № 3–4, с. 98–125.

¹³ KAŠAUSKIENĖ, Vanda. *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940–1964 metais*. Vilnius: LII, 2002, p. 182–184.

¹⁴ Apie N. Chruščiovo iniciatyvas pertvarkant sovietinį-partinį aparatą žr. KAPLAN, S. Cynthia. The Communist Party of the Soviet Union and Local Policy Implementation. *The Journal of Politics*, 1983, Vol. 45, No. 1, p. 2–27; HOSKING, Geoffrey. *The First Socialist Society. A History of the Soviet Union from Within*. Cambridge: Harvard University Press, 1985, p. 349–350; ПИХОЯ, Рудольф. *Советский Союз: история власти 1945–1991*. Новосибирск, 2000, с. 209–211; ТИТОВ, Александр. Партия против государства: реформа аппарата ЦК КПСС при Никите Хрущеве. *Неприкосновенный запас*, 2012, № 3 [žiūrėta 2023 05 09]. Prieiga per internetą: <https://magazines.gorky.media/nz/2012/3/partiya-protiv-gosudarstva-reforma-apparata-czk-kpss-pri-nikite-hrushheve.html?ysclid=lk71xr165t492835700>. Apie veiksnius, kurie įtakojo kadro politikos pokyčius žr. ПЫЖИКОВ, Александр. *Хрущевская „отменель“ 1953–1964 гг.* Москва: „Олма – Пресс“, 2002 [žiūrėta 2023 05 01]. Prieiga per internetą: <https://libcat.ru/knigi/nauka-i-obrazovanie/istoriya/294734-aleksandr-pyzhikov-hrushhevskaya-otte-pel-1953-1964-gg.html>

¹⁵ ANTANAITIS, Kastytis. *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra*. Kaunas: VDU, 1998. RUDOKAS, Jonas. *Istorija, kuria galime didžiūotis. Lietuvos liaudies ūkio taryba 1957–1965*. Vilnius: Gairės, 2002, p. 48–57; TININIS, Vytautas. *Sniečkus 33 metai valdžioje. Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*. Vilnius, 2000, p. 160–161.

„Stiprinti mokyklos ryšį su gyvenimu“. Švietimo reforma (iššūkis Nr. 1)

1958 m. rudenį spaudoje buvo paviešinti N. Chruščiovo „siūlymai“ (gairės) SSKP CK Prezidiumui, kaip reikėtų reformuoti švietimo sistemą¹⁶. Reformos tikslas – suteikti mokiniams darbinių, profesinių įgūdžių, kuriuos vėliau šie galėtų „visuomeniškai naudingai panaudoti“. N. Chruščiovas rašte siūlė įvesti dviejų etapų vidurinį mokymą. Pirmajame mokymas būtų privalomas ir turėtų „suteikti moksleiviams reikalingas bendrojo lavinimo žinias ir politechninį pasirošimą“¹⁷. Antrajame moksleiviai ne tik gautų vidurinį išsilavinimą, bet ir mokymas būtų siejamas su „gamybiniu darbu“. Prezidiumas pasiūlymams pritarė, ir tą pačių metų lapkričio mėn. sąjunginėje bei respublikų spaudoje buvo paskelbtos SSKP CK ir SSRS Ministrų Tarybos tezės „Dėl mokyklos ryšio su gyvenimu stiprinimo ir dėl tolesnio liaudies švietimo sistemos vystymo šalyje“¹⁸. Dokumente N. Chruščiovo siūlymai buvo sukonkretinti. Pirmuoju vidurinio mokslo etapu vietoj septynmetės privaloma skelbiama aštuonmetė mokykla. Nauja mokykla suteiktų ne tik daugiau bendrojo lavinimo žinių, bet ir „supažindintų moksleivius su įvairių rūšių darbu visuomenėje“. Vidurinį išsilavinimą moksleivis galėtų įgyti trijų tipų mokyklose: darbininkų arba kaimo jaunimo, vidurinėje bendrojo išsilavinimo politechninėje darbo mokykloje su gamybiniu mokymu arba technikumė.

SSKP CK ir Ministrų Tarybos tezėse buvo įrašyta nuostata, kurios N. Chruščiovo „siūlymuose“ nebuvo¹⁹. Tezėse siūlyta mokinių tėvams

<...> suteikti teisę nuspręsti, į kurios dėstomosios kalbos mokyklą atiduoti savo vaikus. Jeigu vaikas mokysis mokykloje, kur dėstomoji kalba yra viena iš sąjunginių ar autonominių respublikų kalbų, tai jis, jeigu nori, gali mokytis ir rusų kalbos. Ir priešingai, jeigu vaikas mokysis rusų mokykloje, jis gali, jeigu nori, mokytis vienos sąjunginės ar autonominės respublikos kalbos²⁰.

¹⁶ N. Chruščiovo pasiūlymai TSKP CK Prezidiumui. *Tiesa*, 1958 rugsėjo 23, Nr. 225. Dar iki pasiūlymų paskelbimo SSKP CK Prezidiumas 1958 m. birželio mėn. išsiuntinėjo respublikų vadovams principines reformos nuostatas, kurias suformulavo pirmasis partijos sekretorius. Prezidiumas rekomendavo respublikoms pateikti siūlymus, kaip reikėtų pertvarkyti švietimo sistemą, o centrinė ir respublikų partinė spauda inicijavo diskusiją reformos klausimais.

¹⁷ Siūlymuose nebuvo vienareikšmiškai pasisakyta septynmečio ar galimo aštuonmečio privalomo mokymo atžvilgiu, tik pastebėta, kad tikslinga būtų šiuos reformos klausimus kiekvienoje respublikoje spręsti „savarankiškai, atsižvelgiant į savo sąlygas“.

¹⁸ TSKP CK ir TSRS Ministrų tarybos tezės. *Tiesa*, 1958 lapkričio 16, Nr. 270.

¹⁹ Jeremy Smith manymu, nuostata tezėse atsirado N. Chruščiovo iniciatyva. *Tiesa*, įrodymų, kad tai buvo būtent SSKP CK pirmojo sekretoriaus siūlymas, istorikas nepateikė. SMITH, Jeremy. The Battle for Language. *Slavic Review*, 2017, Vol. 76, No. 4, p. 983. Elenos Borisionok teigimu, nuostata buvo „partinės vadovybės“ kolektyvinės kūrybos vaisius. БОРИСЁНОК, Елена. К вопросу о языковом аспекте школьной реформы 1958 г.: украинские и общесоюзные реалии. *Славянский альманах*, 2021, № 3–4, с. 106.

²⁰ TSKP CK ir TSRS Ministrų tarybos tezės. *Tiesa*, 1958 lapkričio 16, Nr. 270.

Diskutuojant apie švietimo sistemos reformos kryptis ir įgyvendinimą, sąjunginėse respublikose (bent jau kai kuriose) būtent dėl minėtos nuostatos kilo karštų diskusijų ir požiūris į ją nebuvo vienareikšmis. Nuostatos kritikų supratimu, taip centrinė valdžia atsisakanti privalomo respublikos titulinės tautos kalbos mokymo tautinių mažumų mokyklose. Antra vertus, teisės suteikimas tėvams laisvai parinkti mokyklą sovietinėse respublikose praktiškai reikštų mokyklos su titulinės tautos kalba prestižo praradimą, galiausiai atvestų prie laipsniško švietimo sistemos respublikose rusifikavimo.

Diskusijų pradžia

Panašiai kaip ir kitose sovietinėse respublikose, Lietuvoje viešos diskusijos prasidėjo 1958 m. vasarą. LKP CK oficiozas „Tiesa“ paskelbė specialią rubriką („Svarstome švietimo klausimus“), kurioje buvo spausdinami mokytojų, mokyklų direktorių, aukštųjų mokyklų ir rajonų švietimo skyrių vadovų, ministerijos pareigūnų samprotavimai apie švietimo sistemos struktūrą, reformų tikslus, įgyvendinimo priemones. Visi straipsnių autoriai, suprantama, sutiko, jog švietimo reforma būtina. Visgi kai kuriais klausimais nuomonės skyrėsi. Buvo norinčių vidurinį mokymą Lietuvoje pratęsti iki dvylikos metų.

Beje, tokia mokymo trukmė sovietinėje Lietuvoje formaliai egzistavo maždaug iki 1949 m. LKP(b) CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus 1948 m. spalio mėn. kreipėsi į VKP(b) CK, prašydamas pakeisti mokymo trukmę (iš dvylikos metų į vienuolikos) bendrojo lavinimo mokyklose. Taip pat įvesti privalomą septynmetį mokymą ir pakeisti egzistuojančią mokyklų sistemą (vietoj pradinės, progimnazijos, gimnazijos įsteigti pradinę, septynmetę ir vidurinę). Rašte pažymima, kad dvylikametė mokykla neatitinka naujų reikalavimų – kaip galima greičiau paruošti „nacionalinius kadrus“. O dabartinė mokyklų sistema, jų skirstymas (progimnazija, gimnazija) išliko tik Lietuvoje, todėl ją taip pat reikia keisti²¹. Gavęs Maskvos pritarimą, LKP(b) CK biuras 1949 m. sausio 11 d., o LSSR Ministrų Taryba bei švietimo ministras tą pačių metų lapkričio mėn. priėmė nutarimus, kurie galiausiai likvidavo tarpukariu veikusią švietimo sistemą²².

Sovietinę reformą galvota pradėti 1949–1950 mokslo metais ir užbaigti 1953–1954 m.²³ Chronologiškai sovietinės švietimo sistemos diegimas iš esmės sutapo su

²¹ *Lietuvos sovietizavimas 1947–1953 m.: VKP(b) CK dokumentai, dokumentų rinkinys*. Sudarė ir parengė Mindaugas Pocius. Vilnius: LII, 2018, p. 216–217.

²² KAŠAUSKIENĖ, Vanda. *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940– 1964 metais*. Vilnius: LII, 2002, p. 86–87.

²³ XIX SSKP suvažiavime 1952 m. spalio 5–14 d. nutarta iki penktojo penkmečio pabaigos (1955 m.) pereiti nuo privalomo septynmečio prie dešimties metų vidurinio mokymo. Perėjimas turėjo prasidėti sovietinių respublikų sostinėse ir didesniuose miestuose. Lietuvoje dešimtmetis mokymas 1953 m. gruodžio mėn. buvo įvestas bendrojo lavinimo mokyklose su rusų dėstoma kalba, o 1954 m. birželio mėn. LKP CK ir

forsuotos sovietizacijos pradžia – kolektyvizacija. Toks sutapimas nebuvo atsitiktinis. A. Sniečkaus manymu, švietimo reforma turėjo paspartinti nacionalinių – lietuviškų – kadru rengimą. O esminė visuomenės socialinės struktūros transformacija turėjo vykti kartu su naujų jau sovietinių ir kartu lietuviškų kadru ugdymu. Būtent tokie kadrai galėjo garantuoti visuomenės sovietizacijos sėkmę.

Dvylikametės vidurinės mokyklos klausimas vėl iškilo politinio „atlydžio“ laikotarpiu. Pritariančių tokiai idėjai manymu, mokymo procesą „būtina politechnizuoti“, įtraukti naujų dalykų („to reikalauja gyvenimas“), todėl mokymą reikia pailginti, taip pagerėtų mokymo kokybė²⁴. Tiesa, ne visi pritarė minčiai ilginti mokymo metus, buvo ir pasisakančių už vienuolikmetę bendrojo lavinimo mokyklą²⁵. Diskutuota ir dėl privalomo mokymo trukmės. Dalis pasisakiusiųjų spaudoje buvo už privalomo aštuonerių metų mokymo įvedimą, kiti – už devynmetį mokymą. Pastarąjį įvedus mokiniai įgytų „tvirtus mokslinius pagrindus, susijusius su politechniniu lavinimu“²⁶. Buvo ir tokių, kurie manė, kad geriausia likti prie septynmečio privalomo mokymo²⁷.

Švietimo reformos kryptį svarstymus rajonuose organizavo rajonų partijos komitetai. Ataskaitas apie diskusijų eigą į Vilnių, LKP CK, išsiuntinėjo rajonų partijų sekretoriai. Diskusijose dalyvavo rajono partijos vadovai, švietimo skyrių darbuotojai, mokyklų direktoriai, mokytojai, tėvų komiteto atstovai. Iki 1958 m. rudens daugiausia diskutuota apie mokymo trukmę, ir, sprendžiant iš ataskaitų, nuomonės buvo skirtingos. Akmenės rajono partijos komitetas, apsvaustęs reformų metmenis, siūlė įvesti dvylikos metų vidurinį mokymą, o vietoj septynmečio – privalomą aštuonerių arba devynerių metų mokymą²⁸. Tokių ar panašių siūlymo buvo daugiausia²⁹. Taigi,

LSSR MT priėmė nutarimą dėl dešimtmečio mokymo įvedimo visose LSSR mokyklose. Tačiau reforma nespėjo įsibėgėti. Po XX SSKP suvažiavimo 1956 m. gegužės mėn. LKP CK ir LSSR MT priėmė nutarimą, kuris respublikos bendrojo lavinimo mokyklose paliko galioti vienuolikos metų mokymą. (Kartu buvo atšauktas 1954 m. birželio mėn. nutarimas, tačiau liko galioti 1953 m. gruodžio nutarimas.) Tikėtina, kad Lietuvos SSR vadovybė, priimdama sprendimą grįžti prie vienuolikos metų mokymo, atsižvelgė į lietuviškos inteligentijos ir pirmiausia mokytojų bendruomenės nuostatas bei nuotaikas.

²⁴ ZINGERIS, M. Kad mokiniai būtų geriau paruošti gyvenimui. *Tiesa*, 1958 liepos 10, Nr. 161; Laiškų apžvalga mokyklos reformos klausimu. *Tiesa*, 1958 rugsėjo 06, Nr. 211.

²⁵ SKIAUTERIS, J. Ar verta ilginti mokslo metus? *Tiesa*, 1958 liepos 24, Nr. 173; BANAITIS, V. „Kad mokiniai būtų geriau paruošti gyvenimui“. *Tiesa*, 1958 rugpjūčio 2, Nr. 181; Laiškų apžvalga mokyklos reformos klausimu. *Tiesa*, 1958 rugsėjo 6, Nr. 211.

²⁶ LAUŽIKAS, J. Mokyklos reformos klausimu. *Tiesa*, 1958 08 13, Nr. 190.

²⁷ SARGAUTAS, P. Vidurines mokyklas reikia pertvarkyti. *Tiesa*, 1958 rugpjūčio 29, Nr. 204.

²⁸ 1958 08 12 Akmenės rajono partijos komiteto sekretoriaus raštas LKP CK. *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. 1771, ap. 189, b. 27, l. 38–39; 1958 08 06 Alytaus rajono partijos komiteto sekretoriaus J. Šapalo pasiūlymai LKP CK. Ten pat, l. 16–18. Alytaus rajono partijos komitetas reformai apsvaustyti organizavo du „aktyvo susirinkimus“, kuriuose dalyvavo 120 asmenų: mokyklų direktoriai, tėvų komiteto pirmininkai, mokytojai, švietimo skyriaus darbuotojai, gydytojas. 1958 07 26 Pagėgių r. partijos komiteto pažyma LKP CK Mokslo, mokyklų ir aukštųjų mokyklų skyriaus vedėjui V. Uogintui. LYA, f. 3400, ap. 20, b. 20, l. 24–26.

²⁹ 1958 08 18 Vievio rajono partijos komiteto sekretoriaus ataskaita LKP CK. LYA, f. 1771, ap. 189, b. 27, l. 68–70; 1958 08 16 Vilkijos rajono partijos komiteto sekretoriaus ataskaita LKP CK. Ten pat, l. 92–94; 1958 08 16 Klaipėdos m. partijos komiteto sekretoriaus N. Arsenjevo pažyma V. Niunkai. LYA, f. 1771,

1958 m. vasaros diskusijos parodė, kad didesnė dalis rajonų vadovų, švietimo darbuotojų pasisakė už mokymo laiko ilginimą³⁰, privalomo mokymo laiką nustatant aštuonerių arba devynerių metų, o bendrojo lavinimo – dvylikos. Lietuvos atveju toks siūlymas faktiškai reiškė grįžimą į situaciją, kuri švietimo sistemoje egzistavo iki jos sovietizacijos.

Diskusijos įgauna naują impulsą. Kalbų klausimas: laisvai ar privalomai

1958 m. rudenį diskusijose atsirado dar vienas klausimas. Mokytojai ir mokinių tėvai laikraščių puslapiuose, susirinkimuose ėmė svarstyti SSKP CK ir SSRS MT tezėse suformuluotą idėją leisti mokinių tėvams apsispręsti, į kurios dėstomos kalbos mokyklą atiduoti vaikus. Diskusijų dalyviai praktiškai vieningai pasisakė už rusų kalbos mokymą ne rusiškose mokyklose, tačiau taip pat pažymėjo reikalingumą tautinių mažumų atstovus mokyklose mokyti lietuvių kalbos. Privalomas rusų kalbos mokymas motyvuotas tuo, kad rusų kalba yra svarbi bendravimo tarp Sovietų Sąjungos tautų priemonė, o privalomas lietuvių kalbos mokymas leistų tautinių mažumų atstovams (rusams ir lenkams) geriau pažinti Lietuvos kultūrą, istoriją. Tokie vertinimai būdingi spaudoje publikuotiems straipsniams.

Antra vertus, spaudoje apie lietuvių kalbos mokymo būtinumą rašyta mažiau, tas klausimas nebuvo specialiai akcentuojamas. Labiau stengtasi pabrėžti rusų kalbos mokymo reikalingumą. Tikėtina, kad tokios nuostatos „rekomendavo“ laikytis LKP CK, o gal ir pats pirmasis partijos sekretorius. Galima manyti, kad Lietuvos partinė vadovybė, suprasdama kalbų klausimo ypatingą svarbą, nutarė viešai jo neeskaluoti – neaudrinti lietuviškos visuomenės ir taip pat neerzinti Maskvos. (Beje, kai kuriose sovietinėse respublikose dėl tezėse įrašytos nuostatos – laisvo kalbos pasirinkimo – kilo ypač karštos diskusijos³¹.)

Vilniaus m. S. Nėries vidurinės mokyklos direktorė Marija Bagdonaitė privalomos devynmetės mokyklos įvedimą pagrindė tokiu samprotavimu:

ap. 189, b. 26, l. 102–103; 1958 08 21 Panevėžio m. partijos komiteto sekretoriaus raštas LKP CK. Ten pat, l. 128. Vilniaus rajono aktyvas siūlė devynerių metų privalomą mokymą, o pilną vidurinę vienuolikos – dvylikos metų. 1958 08 11 Vilniaus raikomo sekretoriaus A. Bobanovo ataskaita LKP CK. Ten pat, l. 97–99. Vabalninko aktyvas pasisakė už privalomą septynmetį mokymą. 1958 08 14 Vabalninko rajono partijos sekretoriaus ataskaita LKP CK. *LYA*, f. 1771, ap. 189, b. 27, l. 53–54.

³⁰ Panašios nuostatos laikėsi ir kitų sovietinių respublikų švietimo sistemos vadovai bei darbuotojai. SMITH, Jeremy. The Battle for Language. *Slavic Review*, 2017, Vol. 76, No. 4, p. 985.

³¹ Ten pat, p. 990.

...tėvai pageidais, jog jų vaikai be gimtosios kalbos mokymosi išmoktų ir rusų kalbą, kaip tarpusavio mūsų Tėvynės tautų bendravimo kalbą. Dėl to aštuonmetėje mokykloje būtų perkrauti darbu.³²

Panašiai rašė ir kitų straipsnių autoriai. Sprendžiant iš spaudos publikacijų, diskusijose vyravo santūrus tonas, nors visų straipsnių tendencija buvo akivaizdi: kalbų mokymui reikia skirti daugiau dėmesio, rusų ir lietuvių kalbų mokymas turi būti privalomas, taip pat reikia stiprinti „svetimos“ (užsienio) kalbos mokymą³³. Partiniame oficioze 1958 m. lapkričio mėn. buvo paskelbta sutrumpinta Vilniuje vykusio „respublikinio liaudies švietimo darbuotojų pasitarimo“ medžiaga³⁴. Pasitarime dalyvavo praktiškai visa sovietinės Lietuvos „grietinėle“ – A. Sniečkus, V. Niunka, M. Šumauskas, J. Paleckis, švietimo ministras M. Gedvilas (jis pasakė ilgą kalbą, taip pat kalbėjo A. Sniečkus, J. Paleckis). Dalyvavo ir kalbėjo miestų partijos komitetų bei vykdomųjų komitetų sekretoriai, švietimo skyrių vedėjai. Sprendžiant iš publikuotos medžiagos, dalyviai švietimo reformą aptarinėjo įvairiais aspektais. Iš esmės sutarė, kad „specifines respublikos sąlygas“ labiau atitinka devynmetė privaloma mokykla³⁵. (Tokių atveju vidurinis mokymas truktų dvylika metų.) Ar pasitarime valdžios atstovai kaip nors aptarinėjo Maskvos idėją leisti tėvams laisvai pasirinkti vaikų mokymo kalbą, nežinia. Spaudoje skelbtame pasitarimo aprašyme apie tai nieko nepasakyta³⁶.

Atviriau kalbų klausimu diskutuota mokinių tėvų ir pedagogų susirinkimuose. Apie juos spaudoje nebuvo rašoma, tačiau ataskaitas apie tai, kas kalbėta susirinkimų metu, gaudavo LKP CK ir, suprantama, A. Sniečkus. Sprendžiant iš išlikusių ataskaitų, susirinkimų, diskusijų dalyviai parėmė privalomą rusų kalbos mokymą, taip pat „vieningai pasisakė už svetimios kalbos būtinumą mūsų mokyklose“ ir „pabrėžė gimtosios kalbos mokymo sustiprinimo reikalą, ypač pradinėse klasėse“³⁷. Tokios ir panašios nuostatos dominavo tėvų ir mokytojų susirinkimuose. Išsiskyrė tik Vilniaus rajonas. „Daugelio nuomone“, mokyklose, kuriose mokymo kalba yra lenkų, kaip dalyką siūlyta dėstyti rusų, lietuvių ir užsienio kalbas. Kai kuriose apylinkėse tėvai ir mokytojai

³² BAGDONAITĖ, M. Mums reikia devynių klasių privalomos mokyklos. *Tiesa*, 1958 lapkričio 25, Nr. 277.

³³ LAUŽIKAS, J. Tarybinė mokykla – į naują pakopą. *Tiesa*, 1958 lapkričio 28, Nr. 280; GERULAITIS, K. Kad mokiniai geriau išmoktų kalbas. *Tiesa*, 1958 gruodžio 11, Nr. 290; PETRAUSKAS, A. Raseiniškiai siūlo: pirmoji mokymo stadija 8 metų. *Tiesa*, 1958 gruodžio 12, Nr. 291; Mokyklos reformos klausimu. *Tiesa*, 1958 gruodžio 23, Nr. 300.

³⁴ Kelti mokyklinio jaunimo mokymo ir auklėjimo lygį. *Tiesa*, 1958 lapkričio 27, Nr. 279.

³⁵ Taip kalbėjo Vilniaus pedagoginio instituto direktoriaus pavaduotojas J. Laužikas. Kokios tos specifinės sąlygos, J. Laužikas nepaiškinio arba partinis oficiozas apie jas nutylėjo.

³⁶ Sprendžiant iš paskelbtos medžiagos, tik Vilniaus m. švietimo skyriaus vedėjas A. Kazlauskas užsiminė, kad „reikia stiprinti mokyklose lietuvių, rusų, užsienio kalbų mokymą...“

³⁷ 1958 12 09 LKP Anykščių raj. komiteto sekretoriaus V. Lukoševičiaus pranešimas LKP CK. *LYA*, f. 1771, ap. 189, b. 27, l. 34–35; 1958 12 15 Šiaulių m. partijos sekretoriaus M. Zumaro raštas LKP CK. *LYA*, f. 1771, ap. 189, b. 26, l. 164; 1958 LKP Pagėgių raj. partijos sekretoriaus F. Budriko pažyma LKP CK sekretoriui V. Niunkai. *LYA*, f. 3400, ap. 24, b. 17, l. 6. Anot sekretoriaus, svarstymuose dėl reformų dalyvavo 200 mokytojų ir 500 tėvų. Taip pat gruodžio mėn. buvo organizuota tėvų konferencija, kurioje dalyvavo „apie 200 tėvų“.

lenkų kalbą siūlė privalomai mokyti iki ketvirtos klasės, o rusų kalbą kaip dalyką. Nuo penktos klasės pereiti prie mokymo rusų kalba, o kaip dalyką mokyti lietuvių ir užsienio kalbos. Lenkų kalba būtų mokoma fakultatyviai³⁸.

Nors kaip teigiama ataskaitose, svarstymai ir diskusijos vyko konstruktyviai ir dalykiškai, pasitaikydavo ir „neigiamų reiškinių“, „nacionalistinių pasireiškimų“. (Deja, nežinia, kiek tokių atvejų buvo.) Vilniaus A. Vienuolio vardo vidurinėje mokykloje tėvų susirinkimo metu kai kurių mokinių tėvai „pareiškė, kad mokyklose menkinama lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos ir geografijos reikšmė“³⁹. Todėl, vykdant reformą, reikia sumažinti rusų kalbos ir padidinti lietuvių kalbos valandų skaičių naujose mokyklose. (Taip pat keltas klausimas dėl lenkiškų mokyklų, kurios, kalbėjusiųjų nuomone, lenkina lietuvius.) Kaip teigiama informacijoje, tokioms mintims pritarė ir kai kurie „senosios inteligentijos atstovai“ – SSRS liaudies artistas Kipras Petrauskas. „Nacionalistinis pasireiškimas“ A. Vienuolio vidurinėje mokykloje „operatyviai apsparstytas LKP CK biure“. Švietimo ministerijai ir Vilniaus m. partijos komitetui nurodyta sustiprinti mokyklos vadovybę, o mokytojams ir mokinių tėvams „pravesti aiškinamąjį darbą“⁴⁰.

LKP CK ir savo poziciją švietimo sistemos reformos klausimu A. Sniečkus suformulavo 1958 rudenį. Spalio 30 d. į Maskvą pasiuntė raštą, kuriame išdėstė požiūrį į SSKP CK ir SSRS Ministrų Tarybos tezėse suformuluotas reformos nuostatas. Pirmasis sekretorius pritarė daugumos nuomonei, išsakyta diskusijų ir svarstymu metu – respublikos vidurinėse mokyklose privalomas mokymas turėtų trukti devynerius metus. Tokį sprendimą A. Sniečkus motyvavo „...būtinybe (rusiškame originale *необходимостью*) mokytis lietuvių ir rusų kalbų“, taip pat kad mokiniai „mokomi lietuvių literatūros, istorijos ir LSSR geografijos“ bei kitų papildomų dalykų⁴¹. Taigi, pirmasis sekretorius, skirtingai nei siūlė SSKP CK ir SSRS MT, ne tik pasisakė už devynmetį privalomą mokymą, bet ir švelniai atsisakė palaikyti tezių nuostatą, suteikiančią tėvams galimybę *laisvai pasirinkti* mokymo kalbą. O tai reiškia, kad parėmė privalomo rusų ir titulinės tautos – lietuvių – kalbos mokymo idėją. Antrajame etape, sekretoriaus manymu, mokymas galėtų trukti trejus metus. Tokiu būdu Lietuvoje vidurinis mokymas truktų dvylika metų. (Tik mokykloje, kurioje antrajame etape mokomasi neatsitraukiant nuo darbo (darbininkų ir kaimo jaunimo mokyklos), mokymas galėtų trukti ir ketverius metus.)

³⁸ 1958 12 12 Vilniaus raikomo sekretoriaus A. Bobanovo informacija LKP CK. *LYA*, f. 1771, ap. 189, b. 27, l. 101–102. Vilniaus r. buvo suorganizuoti 68 tėvų ir pedagogų susirinkimai, juose dalyvavo 4 863 asmenys. O štai Dūkšto r. įvyko 342 susirinkimai, juose dalyvavo 9 800 žmonių. 1958 12 23 LKP Dūkšto rajono partijos sekretorius Bulatovo informacija LKP CK. *LYA*, f. 1771, ap. 189, b. 27, l. 123.

³⁹ 1958 12 17 LKP CK Kultūros, mokslo ir mokyklų skyriaus vedėjo Vytauto Uoginto informacija SSKP CK mokslo, aukštųjų mokymo įstaigų ir mokyklų skyriui. *LYA*, f. 1771, ap. 194, b. 3, l. 132.

⁴⁰ 1958 12 17 V. Uoginto informacija SSKP CK mokslo, aukštųjų mokymo įstaigų ir mokyklų skyriui. *LYA*, f. 1771, ap. 194, b. 3, l. 132.

⁴¹ 1958 10 30 A. Sniečkaus raštas SSKP CK mokslo, aukštųjų mokymo įstaigų ir mokyklų skyriaus vedėjui V. Kirilinui. *LYA*, f. 1771, ap. 194, b. 3, l. 126–128.

Tų pačių metų gruodžio mėn. LKP CK Kultūros, mokslo ir mokyklų skyriaus vedėjas Vytautas Uogintas SSKP CK pasiuntė išsamesnį raštą, kuriame aptarė diskusijų dėl švietimo reformos eigą ir jų rezultatus. Apibendrinamas diskusijas V. Uogintas rašė – dauguma palaikė privalomą devynmetį mokymą⁴². Toks sprendimas motyvuotas tuo, kad Lietuvos mokyklose mokomasi trijų kalbų – lietuvių, rusų ir užsienio kalbos (mokyklose su lenku kalba – keturių). Taip pat „plačiau mokoma“ istorijos ir geografijos, nes dėstoma Lietuvos SSR istorija ir geografija. Absoliuti dauguma, anot V. Uoginto, pasisakė ir už privalomą rusų kalbos mokymą visose mokyklose. (Diskutuota tik, nuo kurios klasės rusų kalbos mokymą pradėti.) Diskusijose „keltas klausimas ir dėl privalomo lietuvių kalbos mokymo rusiškose ir lenkiškose mokyklose“ – lietuvių kalbos mokymas padėtų giliau suprasti lietuvių tautos kultūrą ir „Lietuvos istorinę praeitį“⁴³.

Apibendrinant galima teigti, jog 1958 m. vėlyvą rudenį Lietuvos SSR valdžia suformulavo savo požiūrį į švietimo sistemos gaires, išdėstytas SSKP CK ir SSRS MT tezėse. Ko gero, svarbiausia tai, kad nuostatai, numatančiai tėvams teisę laisvai pasirinkti mokymo kalbą, nepritarta. V. Uoginto pažymyje pabrėžta ne tik privalomo rusų kalbos mokymo (nerusiškose) mokyklose, bet ir privalomo lietuvių kalbos mokymo lenkiškose ir rusiškose mokyklose būtinybė. (Kaip aiškėja iš V. Uoginto rašto, bent jau privalomoje – devynmetėje – bendro lavinimo mokykloje.) Esą už tai pasisakė dauguma diskusijos dalyvių...

Netrukus A. Sniečkaus ir Lietuvos valdžios požiūris pasikeitė. Kodėl taip atsitiko?

Kodėl pasikeitė A. Sniečkaus požiūris?

SSRS Aukščiausiosios Tarybos sesijoje 1958 m. gruodžio mėn. buvo priimtas įstatymas „Dėl mokyklos ryšio su gyvenimu stiprinimo ir dėl tolesnio liaudies švietimo vystymo“. Įstatyme nuostatos, kuri fiksuota tezėse, apie tėvų teisę pasirinkti mokymo kalbą bendrojo lavinimo mokyklose neliko. Aštuntajame įstatymo straipsnyje rašoma, kad privalomos aštuonmetės ir vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos „nuostatus tvirtina sąjunginių respublikų Ministrų Tarybos“⁴⁴. Taigi, Maskva įvedė privalomą visoje Sovietų Sąjungoje aštuonerių metų mokymą, taip pat vienuolikos metų vidurinėse bendrojo lavinimo mokyklose, tačiau dėl tėvų teisės rinktis vaikų mokymo kalbą leido „apsispręsti“ sąjunginių respublikų vadovybėms.

SSRS AT sesijoje kalbėjo ir LSSR švietimo ministras M. Gedvilas. Jis pritarė idėjai reformuoti švietimo sistemą, tačiau kartu pažymėjo, kad ją įgyvendinant reikia

⁴² 1958 12 17 V. Uoginto informacija SSKP CK mokslo, aukštųjų mokymo įstaigų ir mokyklų skyriui. *LJA*, f. 1771, ap. 194, b. 3, l. 130.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Dėl mokyklos ryšio su gyvenimu stiprinimo ir dėl tolesnio liaudies švietimo vystymo. *Tiesa*, 1958 gruodžio 26, Nr. 303.

atsižvelgti į „vietines, specifines respublikos sąlygas“⁴⁵. Ministro teigimu, sąjunginėms respublikoms, kuriose vidurinėse mokyklose mokslas trunka vienuolika metų, reikėtų „suteikti teisę nustatyti pirmajam etapui ne aštuonerių, o devynerių metų mokymo laiką“. Ši nuostata turėtų galioti visoms mokykloms, nepriklausomai nuo mokymo kalbos. Kitaip tariant, net tik mokyklose su lietuvių ar lenkų mokymo kalba, bet ir rusiškose mokyklose. M. Gedvilas taip pat pasisakė už privalomą ne tik rusų, bet ir už privalomą lietuvių kalbos mokymą tautinių mažumų mokyklose. Tiesa, sprendžiant iš publikuoto kalbos teksto, ministras kalbėjo gana atsargiai:

*Visose respublikos mokyklose mokomasi rusų kalbos. Mokyklose, kur dėstoma rusiškai, o Lietuvos sąlygomis ir lenkiškai, reikia mokyti ir kalbos tos tautos, su kuria gyvenimiškai dirbi. Tai, be abejojimo, padės vaisingai dirbti mokyklų absolventams respublikos teritorijoje, dar labiau sustiprins tautų draugystę.*⁴⁶

Redaguojant įstatymą, į M. Gedvilo pastabas nebuvo atsižvelgta. Antra vertus, M. Gedvilo suformuluoti siūlymai nebuvo tik švietimo ministro nuomonė. Iš esmės M. Gedvilas kartojo A. Sniečkaus nuostatas, išsakytas Maskvai tų pačių metų spalio mėn. Tačiau po kelių mėnesių, 1959 m. balandžio mėn., LSSR AT sesijoje svarstant naują respublikos švietimo įstatymą, tų nuostatų įstatyme neliko. Deja, nežinia, kaip vyko LSSR švietimo įstatymo rengimo darbai, dėl ko diskutuota, sutarta ar nesutarta. Visgi galima manyti, kad projektą ruošė Švietimo ministerijos darbuotojai, prižiūrėdami LKP CK aparato. O A. Sniečkus apie įstatymo rengimo eigą buvo informuojamas ir, atrodo, neblogai žinojo rengimo peripetijas. Pirmasis sekretorius 1959 m. vasario mėn. kreipėsi į SSKP CK, prašydamas įvesti pirmajame etape privalomą aštuonmetį mokymą, o „išimties tvarka“ bendrojo vidurinio mokymo laiką pratęsti iki dvylikos metų⁴⁷. (Anot A. Sniečkaus, Lietuvos SSR vidurinėse mokyklose „tradicioniškai mokymas buvo metais ilgesnis“ nei RSFSR ar kai kuriose kitose sovietinėse respublikose⁴⁸.)

Ką tiksliai Maskva atsakė A. Sniečkui, nežinia, bet gana pagrįstai galima teigti, kad atsakymas buvo neigiamas. Galima daryti prielaidą, kad maždaug apie 1959 m. kovo–balandžio mėn. pirmasis LKP sekretorius galutinai apsisprendė švietimo sistemos klausimais su Maskva „nebediskutuoti“ ir respublikos švietimo įstatyme pritarti unifikuotam švietimo sistemos modeliui. Tokia prielaida turi pagrindą. Mat A. Sniečkus tuo metu susidūrė su rimta problema. Maskva kaltino LKP vadovybę lenkinės nacionalinės politikos „iškraipymais“, kai į vadovaujamas pareigas sovietiniame bei partiniame aparate iškeliami lietuviai, o kitų tautybių atstovai, jauni, kvalifikuoti ir

⁴⁵ Deputato M. Gedvilo kalba. *Tiesa*, 1958, gruodžio 26, Nr. 303.

⁴⁶ Ten pat.

⁴⁷ 1959 02 20 A. Sniečkaus raštas SSKP CK. *LYA*, f. 1771, ap. 205, b. 3, l. 81–82.

⁴⁸ Mokymas ilgesnis, aiškino A. Sniečkus, nes respublikos mokyklose, be kitų dalykų, dar dėstoma „gimtoji lietuvių kalba“, lietuvių literatūros istorija, lietuvių tautos istorija ir Lietuvos geografija. Mokyklose „išsiskynio geros užsienio kalbos mokymo tradicijos“, taip pat mokoma dainavimo ir muzikos. Ten pat, l. 81.

lojalūs, pirmiausia rusai, ignoruojami. LKP CK darbą tikrino įvairūs atvykėliai iš Maskvos. Galiausiai SSKP CK Prezidiumas nutarė sušaukti posėdį ir apsvarstyti LKP CK „darbą su kadrais“. Taigi, 1959 m. pavasarį A. Sniečkaus prioritetai pasikeitė. Sekretoriui reikėjo ruošti svarbiam Prezidiumo posėdžiui, kuriame galėjo kilti ir jo asmeninės atsakomybės už klaidas kadru bei nacionalinėje politikoje klausimas. Tokiame politiškai gana įtemptame kontekste A. Sniečkus nusprendė dar labiau nekomplikuoti situacijos, su Maskva nekonfliktuoti ir formaliai pritarti visoms centro nuostatomis švietimo klausimais.

Respublikinį švietimo įstatymą LSSR AT sesijoje pristatė švietimo ministras M. Gedvilas. Įstatymas numatė privalomą aštuonerių metų mokymą, vienuolikos metų mokymą bendrojo lavinimo mokykloje ir kartojo SSKP CK ir SSRS MT tezėse suformuluotą nuostatą dėl „laisvo kalbų pasirinkimo“. Lietuviško įstatymo redakcijoje rašoma: „Visose Lietuvos TSR mokyklose mokoma moksleivių gimtąja kalba. Tėvai turi teisę nuspręsti, kuria dėstomąja kalba mokyklą lankys jų vaikai. Lietuvių ar kita dėstomąja kalba rusų kalbos mokoma, taip pat rusų ar kita dėstomąja kalba mokyklose lietuvių kalbos mokoma pagal tėvų ir moksleivių norą.“⁴⁹ Taigi, mokytis lietuvių kalbos nelietuviškose mokyklose lyg ir buvo neprivaloma. Tačiau LSSR AT sesijoje M. Gedvilo kalboje buvo užuominų, kurios švietimo sistemos darbuotojams leido „laisviau“ interpretuoti įstatymo nuostatą. Ministras pažymėjo ne tik ypatingą rusų kalbos reikšmę: „...mes neabejojame, kad jos ir toliau visose mokyklose bus kuo plačiausiai ir su dideliu noru mokomasi...“ Bet ir aiškino, kad lietuvių kalbos mokymas nelietuviškose mokyklose turi „didelę praktinę reikšmę“. Didžioji dalis mokinių, anot M. Gedvilo, baigę mokyklą, dirbs Lietuvoje arba stos į aukštąsias, todėl jiems lietuvių kalbos mokėjimas „bus gyvybiškai reikalingas“⁵⁰. Todėl ne tik rusų, bet ir lietuvių kalbų mokymą būtina visapusiškai gerinti ir stiprinti. Šias ministro mintis bent jau kai kurie mokyklų vadovai ir mokytojai priėmė „direktyviškai“, o tai sukėlė priešiškas tėvų nelietuvių reakcijas⁵¹.

⁴⁹ Įstatymas dėl mokyklos ryšio su gyvenimu sustiprinimo. *Tiesa*, 1959 balandžio 26, Nr. 97.

⁵⁰ Lietuvos TSR švietimo ministro M. Gedvilo kalba. *Tiesa*, 1959 balandžio 22, Nr. 93.

⁵¹ M. Gračiovas SSKP CK skundėsi, kad Šiauliu m. 3-iojoje vidurinėje mokykloje (mokymo kalba rusų) kariškių vaikai verčiami mokytis lietuvių kalbos. „Tai vietos valdžios išsigalvojimai“, – laiške-skunde piktinosi M. Gračiovas. (Pats jis „lietuvių kalbą gerbia.“) Skundas buvo persiustas į Lietuvą ir atliktas jo tyrimas. Apie skundo tyrimo rezultatus buvo informuotas SSKP CK. V. Uogintas rašė, jog 1959 m. rugsėjo mėn. Švietimo ministerija priėmė specialų nutarimą dėl įstatymo įgyvendinimo tvarkos. Priėmus įstatymą, tėvams „buvo aiškinama rusų ir lietuvių kalbų mokymosi reikšmė“. Didžioji dalis „teisingai suprato klausimo reikšmę ir jų vaikai mokosi rusų ir lietuvių kalbų“. 1959, M. Gračiovo skundas ir jo tyrimo medžiaga. *LYA*, f. 1771, ap. 209, b. 53, l. 253–258.

Nacionalinių kadrų iškelimo politika ir jos ribos (iššūkis Nr. 2)

LKP CK ir A. Sniečkus griežtos Maskvos kritikos dėl kadrų politikos sulaukė neužilgo po J. Stalino mirties. L. Berijos pažymoje ir SSKP CK Prezidiumo nutarime (1953 m.), kurio iniciatoriumi buvo N. Chruščiovas, Lietuvos partinė vadovybė ir pirmasis sekretorius buvo kritikuoti dėl įvairių dalykų, tačiau, ko gero, labiausiai dėl nepakankamai aktyviai „iškeliamų“ lietuvių į vadovaujamas pareigas sovietiniame ir partiniame aparate⁵². (Ypač represinėse struktūrose – milicijoje, saugume.) Maskvos požiūriu, tai ne tik trukdo efektyviai kovoti su ginkluotu pogrindžiu, bet ir apskritai stabdo socializmo kūrimą Lietuvoje. Lietuvos valdžia su kritika sutiko ir birželio mėnesio plenumo priėmė nutarimą, kuriame pažymėjo būtinumą „plačiau iškelti lietuvių nacionalinius kadrus į visas partinio, tarybinio ir ūkinio vadovavimo grandis“⁵³. Lietuvių partiečių (ir neretai nepartinių) judėjimui aukštyr administracinės-partinės karjeros laiptais susidarė ne tik dėl centro tiesioginio spaudimo LSSR vadovams.

1953 m. Maskva inicijavo administracinę-teritorinę reformą: pradėtas mažinti ministerijų skaičius, naikinti ministerijų padaliniai rajonuose, taip pat panaikintos keturios sritys (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių). Ministerijų, valdybų, taip pat sričių aparate vadovaujantys darbuotojai dažniausiai buvo atvykėliai, įvairių sovietinių-partinių struktūrų komandiruoti į Lietuvos SSR. Dalis jų buvo priversti išvykti iš respublikos. Tai *kėlė* jų nepasitenkinimą. SSKP CK pasiekdavo skundai, kuriuose Lietuvos vadovai kaltinti nacionalinės ir kadrų politikos iškraipymais – esą savo tautiečius skiria *į vadovaujamas* pareigas, dažnai neatsižvelgdami į jų politinį lojalumą, kompetenciją, tik remdamiesi jų tautiškumu. Taip pat ignoruojami ir iš darbo masiškai atleidžiami sovietinei valdžiai lojalūs kitų tautybių atstovai, pirmiausia rusai⁵⁴. Pagal nusistovėjusią tvarką, tokie skundai ištyrimui buvo persiunčiami į Lietuvą. Lietuvos vadovybė buvo priversta aiškintis SSKP CK ir įrodinėti, kad masinio rusų atleidimo nebuvo, kad galėjo būti tik pavieniai pažeidimai, kad nubausti už tai atsakingi.

Po L. Berijos arešto ir jo veiklą pasmerkusio 1953 m. SSKP CK liepos plenumo kritikos sulaukdavo ir A. Sniečkus. Įvairiuose partiniuose susirinkimuose, rajoninėse partinėse konferencijose atsakingu už pažeidimus vykdant kadrų politiką tiesiogiai įvardijamas pirmasis LKP sekretorius. Imta reikalauti ir jo asmeninės atsakomybės. Taip klausimas buvo keliamas tose partinėse organizacijose, kuriose daugumą sudarė ne lietuviai. Liepos mėn. LKP plenumo A. Sniečkus buvo priverstas pripažinti, kad

⁵² ЗУБКОВА, Елена. *Прибалтика и Кремль*. Москва: РОССПЭН, с. 320–327; SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.* Vilnius: LII, 2022, p. 420–422.

⁵³ SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.* Vilnius: LII, 2022, p. 431.

⁵⁴ Ten pat, p. 434–436.

vykdant kadru politiką buvo padaryta klaidų. Plenumas atšaukė kai kuriuos birželio plenumo nutarimus⁵⁵.

Visgi A. Sniečkus atsisakė atšaukti birželio plenumo nutarimą *dėl būtinumo aktyviau iškelti nacionalinius kadrus (lietuvius) į vadovaujamas pareigas sovietiniame ir partiniame aparate*⁵⁶. Sekretoriui lietuviškų, sovietinei Lietuvai atsidavusių kadru ugdymas ir jų iškėlimas *į vadovaujamas pareigas* buvo jo politikos prioritetas. Tokios nuostatos LKP pirmasis sekretorius nuosekliai laikėsi. Net ir tuo metu, kai politinė situacija respublikoje buvo sudėtinga, o pirmasis sekretorius turėjo aiškintis Maskvai dėl lietuviško buržuazinio nacionalizmo suaktyvėjimo 1956 m. lapkritį Kaune ir Vilniuje, A. Sniečkus nepamiršo pabrėžti nacionalinių kadru iškėlimo svarbos. Pažymoje SSKP CK 1956 m. gruodžio mėn. jis teigė:

*Mums tikriausiai būtina imtis plataus vietinių nacionalinių kadru iškėlimo ne tik rajoninėse, bet ir respublikinėse organizacijose, tarp jų CK ir Ministrų Taryboje. Nenormalu, kad Lietuvos TSR vyriausybėje (Ministrų Taryboje) vietinių draugų yra truputis daugiau kaip 50 proc. <...> Nacionalinių kadru iškėlimui labai dažnai priešinasi kai kurie atvykę draugai, kurie tame išvelgia šovinizmo pasireiškimą ir pan. Tokį pasipriešinimą kai kada rodo ir kai kurios sąjunginės ministerijos. Mes kreipėmės į TSKP CK Prezidiumą, prašydami palaikyti labiau nacionalinių kadru iškėlimą, o taipogi pasirūpinti atšaukiamais iš respublikos darbuotojais, kurie vietoje negalės gauti darbo, atitinkančio jų kvalifikacijos lygį.*⁵⁷

Būtent nuo 1956 m. lietuvių skaičius partiniame aparate ir sovietinėse įstaigose ėmė nuolat augti. Tokią tendenciją sąlygojo ne tik pirmojo LKP sekretoriaus nuostatos, bet ir objektyvi situacija, kuri susidarė aukštojo ir profesinio mokymo srityje – didėjo lietuvių, turinčių aukštąjį ir specialųjį profesinį išsilavinimą ir galinčių dirbti vadovaujama darbą, skaičius⁵⁸.

Palankesnės sąlygos tokio socialinio sluoksniu atstovams kilti karjeros laiptais susidarė 1957 m. dėl kelių svarbesnių priežasčių. Pirmą, Maskva, panašiai kaip 1953 m., pradėjo administracinę reformą – buvo panaikinta arba sujungta keliolika ministerijų, dalis įmonių iš sąjunginės priklausomybės perduota respublikos žinion.

⁵⁵ Birželio mėn. LKP plenumo nutarimuose buvo punktas, kuris reikalavo „visose respublikos partinėse, valstybinėse ir visuomeninėse organizacijose“ vartoti lietuvių kalbą. Šis nutarimo punktas liepos mėn. LKP plenumo ir buvo atšauktas. Atšaukus nutarimą, sovietiniame ir partiniame aparate faktiškai buvo įteisinta dvikalbystė.

⁵⁶ SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.* Vilnius: LII, 2022, p. 448.

⁵⁷ Ten pat, p. 494.

⁵⁸ Lietuvių profesinių kadru skaičius augo ir tose įmonėse, kuriose tradiciškai dominavo atvykėliai iš Sovietų Sąjungos ir kurios buvo svarbios Lietuvos ekonominiam vystymuisi. „Lietenergo“ sistemoje lietuvių inžinierių – techninio personalo 1950 m. buvo 93 specialistai (iš viso dirbo 225), o jau 1956 m. – 210 (iš viso 340), arba 62 proc. 1957 m. „Lietenergo“ viršininko Jegorovo pažyma. *LYA*, f. 1771, ap. 191, b. 336, l. 152–153. Beje, Jegorovas džiaugėsi tokiais pokyčiais – lietuvių inžinierių skaičiaus augimas liudijo, kad įmonės vadovybė vykdo partijos nurodymą iškelti nacionalinius kadrus į vadovaujamas pareigas.

Dėl reformos dalis „vadovaujančių darbuotojų“ ne lietuvių, paprastai atsiųstų į Lietuvą iš Sovietų Sąjungos, neteko darbo. Vieniems Lietuvos valdžia pasistengė parinkti naują darbą, kitų dėl įvairių priežasčių nepavykdavo greitai įdarbinti (naujos pareigos, paprastai žemesnės ir mažiau apmokamos, tenkino ne visus)⁵⁹. Dar kiti prašė LKP CK leidimo išvykti iš Lietuvos ir paprastai nesunkiai tokius leidimus gaudavo⁶⁰. (Kai kurie savo apsisprendimą išvykti motyvavo lietuvių kalbos nemokėjimu, o nemokant kalbos „negalima efektyviai dirbti“.)

Antra, gegužės mėn. SSRS AT priėmė įstatymą dėl Liaudies ūkio tarybų, Lietuvos SSR AT įstatymą dėl Liaudies ūkio tarybos (LŪT) įsteigimo priėmė 1957 m. birželio mėn. Įstatymas numatė aštuonių sąjunginių-respublikinių ir dviejų respublikinės reikšmės ministerijų panaikinimą. Lietuvos LŪT perduotos 443 įmonės, anksčiau pavaldžios centrinėms ir respublikos ministerijoms. Anot Jono Rudoko, įmonės sudarė 83 proc. Lietuvoje dirbusios pramonės pajėgumų, jose dirbo 76 proc. respublikos darbo jėgos ir gamino apie 80 proc. pramonės produkcijos⁶¹. Svarbių pokyčių įvyko energetiniame ūkyje, o tai žymiai paspartino respublikos industrializaciją⁶².

LŪT įkūrimas sudarė palankias sąlygas į vadovaujamas pareigas iškelti tautinius specialistus – lietuvius. Anot J. Rudoko, lietuviškų kadro iškėlimu į LŪT centrinių aparatų, valdybas, skyrius ypač rūpinosi LSSR Ministrų Tarybos pirmininkas M. Šumauskas. Nacionalinių kadro iškėlimo politika negalėjo vykti ir be LKP pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pritarimo⁶³. Skirimą į naujas pareigas LŪT tvirtino LKP CK biuras, o nutarimą pasirašydavo A. Sniečkus⁶⁴. Lietuvėjos ir jaunėjos ne tik LŪT, jos valdybos ir skyriai, pokyčiai vyko ir įmonių direktorių korpuse. Įmonių vadovais buvo skiriami jauni specialistai lietuviai, dažniausiai baigę Kauno politechnikos institutą ir Vilniaus universitetą.

⁵⁹ Sprendžiant iš Juozo Maniušio informacijos, nuo 1957 m. pavasario iki liepos vidurio darbo neteko 143 „vadovaujantys darbuotojai“, kurie iki tol dirbo ministerijose, įvairiose joms priklausančiose valdybose bei įmonėse. Iš jų 55 „buvo nukreipti į gamybą“, įdarbinti „kitose organizacijose“ – 41, neišdarbinti – 34. Likę išvyko iš Lietuvos. 1957 07 22 J. Maniušio informacija SSKP CK. *LYA*, f. 1771, ap. 193, b. 17, l. 17–18.

⁶⁰ Sprendžiant iš išlikusių archyvinių duomenų, prašymus iš Lietuvos išvykti į kitus Sovietų Sąjungos regionus rašė partijos miestų ir rajonų antrieji sekretoriai, miestų partijų komitetų skyrių vedėjai, vykdomųjų komitetų pavaduotojai ir kiti aukštas pareigas partiniame bei sovietiniame aparate užimantys asmenys. 1957 m. prašymai leisti išvykti iš Lietuvos. *LYA*, f.1 771, ap. 193, b. 18, b. 19.

⁶¹ RUDOKAS, Jonas. *Istorija, kuria galime didžiuotis. Lietuvos liaudies ūkio taryba 1957–1965*. Vilnius: Gairės, 2002, p. 39.

⁶² Iki LŪT įkūrimo LSSR energetikos ūkį tvarkė trys skirtingos žinybos: „Lietenergo“, kuriai priklausė didžiosios respublikos elektrinės ir kuri buvo pavaldi SSRS elektrinių ministerijai, Komunalinio ūkio ministerijos Energetikos ir kuro valdyba bei Žemės ūkio ministerijos Elektrifikavimo skyrius. Įsteigus LŪT, visos trys žinybos buvo sujungtos į Energetikos ūkio valdybą. MEŠKAUSKAS, Kazimieras. *Lietuvos ūkis 1940–1990*, Vilnius, 1994, p. 65.

⁶³ RUDOKAS, Jonas. *Istorija, kuria galime didžiuotis. Lietuvos liaudies ūkio taryba 1957–1965*. Vilnius: Gairės, 2002, p. 48–57.

⁶⁴ 1957 LKP CK biuro nutarimai. *LYA*, f. 1771, ap. 191, b. 338, l. 101; b. 336, l. 176, 178, 183; b. 334, l. 77; b. 326, l. 118–119, 120, 122, 124, 126, 128, 130, 132, 134.

Tokia kadrų politika buvo nepatenkinti atvykėliai iš kitų sovietinių respublikų ar komandiruotieji į Lietuvą SSRS ministerijų ar SSKP CK sprendimais. SSKP CK ir N. Chruščiova, panašiai kaip 1946 ir 1953 m., pasiekdavo skundai apie „lenininės nacionalinės“ politikos pažeidimus – iš darbo dėl lietuvių kalbos nemokėjimo atleidžiami komunistai rusai, o į vadovaujamas pareigas iškeliama lietuviai⁶⁵. „Vietininkiškumu“ ir „valstybinių interesų ignoravimu“ apkaltintas ir LSSR MT pirmininkas M. Šumauskas⁶⁶.

Vienareikšmiškai teigti, jog tik laišškai-skundai, kurių autoriai dažniausiai buvo rusai komunistai ir kuriuose lietuviai, užimantys aukštesnes pareigas sovietiniame bei partiniame aparate, buvo kaltinami vietininkiškumu ar nacionalizmu, turėjo įtakos SSKP CK sprendimui atsiųsti į Lietuvą tikrintojus, kurie išsiaiškintų vadovaujama kadrų atrinkimo principus, negalima. Maskva turėjo ir daugiau priežasčių susirūpinti situacija sovietinėje Lietuvoje. Pirma, N. Chruščiovas ir nauja partinė vadovybė nebuvo užmiršusi „nacionalizmo manifestacijų“ 1956 m. lapkričio mėn. Kaune ir Vilniuje. Įvykiai Kaune ypač išgąsdino kitataučius miesto gyventojus⁶⁷. Antra, sprendimui patikrinti LKP CK darbą įtakos galėjo turėti ir įtempti N. Chruščiovo bei A. Sniečkaus tarpusavio santykiai⁶⁸. Trečia, nacionalinių kadrų iškėlimo praktika niekaip nesiderino su ambicingais partijos ir N. Chruščiovo iškeltais uždaviniais bei tikslais – įvykdyti septynmečio plano (1956–1965 m.) užduotis ir pereiti prie komunistinės, visaliaudinės sovietinės valstybės kūrimo. Nacionalinių kadrų iškėlimo į vadovaujamus postus politika tokiems uždaviniams įgyvendinti netiko. Ji skatino respublikų uždaramą ir elitų nacionalistines nuotaikas.

Kaip ten bebūtų, žinia apie Maskvos į Lietuvą siunčiamus tikrintojus turėjo suneraminti Lietuvos partinę vyresnybę ir pirmąją partijos sekretorių. Galima manyti, kad A. Sniečkus prisiminė, kaip 1946 m. po skundo į Maskvą buvo priverstas atleisti Kauno apskrities, Kauno miesto partijos vadovus. Savo postą neteko ir Kauno m.

⁶⁵ TININIS, Vytautas. *Sniečkus. 33 metai valdžioje. Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*. Vilnius: 2000, p. 156–157. 1957 m. Skundai dėl neteisėto atleidimo iš darbo. *LYA*, f. 16895, ap. 2, b. 246, l. 20–26; 1959 02 06, 1959 02 18, 1959 03 09. Trys inžinieriaus G. Zacharkino laišškai LKP CK sekretoriui J. Maniušui (kopijos SSKP CK sekretoriui Partinės kontrolės komisijos pirmininkui N. Švernikiui, profsajungų pirmininkui V. Grišiniui). *LYA*, f. 1771, ap. 209, b. 54, l. 70–76, 87–90, 91–94. Patikrinus G. Zacharkino skundus, dalis faktų pasitvirtino. Neteisėtai atleistiems buvo surastas darbas, o iš LSSR statybos ministro Bialopetravičiaus LKP CK „pareikalavo daugiau tokių faktų darbe su kadrais nedaleisti“. Taip pat 1959 05 20 A. Demidovo laiškas N. Chruščiovui. Ten pat, l. 16–17; 1959 07 31 N. Rybino pareiškimas Kosyginui ir Švernikiui. *LYA*, f. 1771, ap. 209, b. 56, l. 227–229.

⁶⁶ [1957] LKP CK aparato darbuotojų anoniminis laiškas N. Chruščiovui. *LYA*, f. 1771, ap. 191, b. 378, l. 90–91.

⁶⁷ SSKP CK partinių organų skyrius 1956 m. lapkričio 27 d. parengė pažymą „Apie nacionalistinius ir antitarybinius pasireiškimus Pabaltijo respublikose“. Pažymoje minima lapkričio 2 d. „akcija“ Vilniuje ir Kaune. Dalyviai reikalavo „laisvės Lietuvai“, buvo šukių ne tik „šalin komunistus“, bet ir rusus. Plačiau žr. SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.* Vilnius: LII, 2022, p. 492–493.

⁶⁸ TININIS, Vytautas. *Sniečkus. 33 metai valdžioje. Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*. Vilnius: 2000, p. 162–163.

komjaunimo vadovai. Partinių valymų banga nusirito iki Klaipėdos ir ten partijos bei vykdomojo komiteto pirmininkai neteko pareigų. Tokių sprendimų dėka A. Sniečkus pirmojo sekretoriaus postą išsaugojo. Beje, pretekstu pulti LKP pirmąjį sekretorių tapo atvykėlio ruso skundas, esą Kaune miesto partijos komiteto vadovai lietuviai ignoruoja politiškai patikimus komunistus rusus ir remia, į vadovaujamas vietas iškelia nepatikimus lietuvius. Taip dėl neteisingos kadru politikos į vadovaujamus postus prasibrovė įvairūs buržuaziniai nacionalistai ir jų rėmėjai⁶⁹.

Maskvos „revizoriai“ Lietuvoje

1958 m., tikėtina, spalio pradžioje, į Lietuvą atvyko SSKP CK inspektoriaus Ivano Kovalio vadovaujama „revizorių“ brigada⁷⁰. Deja, duomenų apie I. Kovalio brigados vizitą Lietuvos archyvuose praktiškai neišliko. (Nežinia ir ką inspektorius parašė ataskaitoje SSKP CK, sugrįžęs į Maskvą.) Sprendžiant iš išlikusių archyvinių dokumentų, I. Kovalis spalio 13 d. dalyvavo LKP CK biuro posėdyje, kuriam pirmininkavo A. Sniečkus⁷¹. Posėdyje kartu su kitais klausimais svarstytas ir Kauno m. partijos komiteto darbas. Kalbėta apie tai, kaip miesto partkomas „vadovauja pramonės ir statybinių įmonių pirminių partinių organizacijų darbui“⁷². Biuro nutarime miesto partijos vadovams buvo pareikšta daug ir įvairių priekaištų. Taip pat ir dėl darbo su kadrais. Biuras „rekomendavo“ Kauno partkomui į partinį vadovaujantį darbą „... plačiau iškelti komunistus, turinčius aukštąjį ir specialų vidurinį išsilavinimą, turinčius gamybinės praktikos patyrimą...“⁷³ Beje, rugsėjo mėn. LKP CK į Kauną pasiuntė „savo“ tikrintojus. Jiems vadovavo LKP CK aparato darbuotojas (atsakingas organizatorius) Priluckis. Priluckis pažymoje išsamiai aprašė miesto partijos vadovų pasiekimus ir darbo trūkumus. Remdamasis tuo dokumentu biuras ir galėjo priimti spalio mėn. nutarimą⁷⁴.

Palyginus abu dokumentus – pažymą ir nutarimą – matosi vienas svarbus skirtumas. Priluckio pažymoje teigiamai vertinamos partijos komiteto pastangos „...ugdant, parenkant ir iškeliant *vietinius* (rus. *местных*) kadrus vadovaujamoms pareigoms

⁶⁹ SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.* Vilnius: LII, 2022, p. 298–302.

⁷⁰ Ivanas Kovalis (1913–1970) ilgą laiką dirbo partinį darbą Ukrainoje, buvo Kirovogrado (dabar Kropovnickis) miesto, vėliau Kirovogrado srities partijos sekretorius. Perkeltas į Maskvą ir SSKP CK aparate dirbo instruktoriumi, po to inspektoriumi. 1961 m. paskirtas į Tadžikijos SSR antruoju partijos sekretoriumi. Ten savo partinę karjerą ir užbaigė.

⁷¹ 1958 10 13 LKP CK biuro protokolas Nr. 37. *LYA*, f. 1771, ap. 191, b. 58,1, l. 3.

⁷² Ten pat, l. 12–21.

⁷³ Ten pat, l. 19.

⁷⁴ 1958 09 (?) Priluckio pažyma apie Kauno m. partijos komiteto vadovavimą pirminėms partinėms organizacijomis. *LYA*, f. 1771, ap. 191, b. 582, l. 140–157.

pramonėje⁷⁵. Per nepilnus trejus metus įmonių direktoriais iškelti 29 asmenys, iš jų 18 baigė Kauno politechnikos institutą. Dar daugiau diplomuotų jaunų specialistų, turinčių praktinio darbo patirties, iškelti vyr. inžinieriais, cechų, kitų padalinių viršininkais. Šiame kontekste *vietiniai* jauni, diplomuoti specialistai iškelti vadovaujamosioms pareigoms – žinoma, lietuviai. O štai biuro nutarimo tekste jokių užuominų apie *vietinių specialistų iškėlimą* nebeliko. Ir, matyt, neatsitiktinai. Lietuvos partinė vadovybė darė nuolaidas Maskvai, nes nacionalinių kadro iškėlimas nebebuvo partijos politikos prioritetas. (Tikėtina, kad, redaguojant biuro nutarimą, idėjos apie nacionalinius kadrus atsisakyta. Gal ir inspektoriui I. Kovaliuui „patarus“.) Beje, inspektorių iš Maskvos dėmesys Kaunui, ko gero, taip pat nebuvo atsitiktinis. Dar gyvi buvo 1956 m. įvykių mieste prisiminimai.

A. Sniečkaus požiūrį į kadro politiką gerai atskleidžia Lietuvos ypatingajame archyve, pirmojo sekretoriaus fonde, saugomi mašinraštiniai tekstai, datuoti 1958 m.⁷⁶ Juos pirmojo sekretoriaus pavedimu parengė LKP CK aparato darbuotojai, matyt, dar iki I. Kovalio atvykimo į Lietuvą. (Ant kai kurių lapų išliko A. Sniečkaus pastabos.) Tekstuose, be kitų dalykų, aptariama kadro ir nacionalinė politika. Skaitant kai kurias dalis, susidaro įspūdis, jog jos parašytos tam, kad A. Sniečkus turėtų pakankamai argumentų apsiginti nuo kaltinimų iškraipius nacionalinę bei kadro politiką. Štai rašoma, kad respublikoje lietuviškų kadro iškėlimas (ir rusų išvykimas) vyko laipsniškai, iš lėto, be jokios „organizuotos kampanijos“. Partija griežtai kovojo su „bandymais priešpastatyti vienos tautybės kadrus kitai“⁷⁷. Kartu pripažinta, kad būta atskirų pažeidimų. Toliau rašoma:

*Mes manome, kad pastaruojų metu kilęs triukšmas dėl taip vadinamojo „rusų persekiojimo“ yra neatsakingų draugų kalbų pasekmė. Draugų, kurie nenori suprasti respublikos ypatumų ir pretenduoja į aukštus postus neturėdami tam pagrindo.*⁷⁸

Antra vertus, pažymima nacionalinių kadro iškėlimo į vadovaujamus postus politikos reikšmė. Tokia politika stiprina Komunistų partijos įtaką visuomenėje ir kelia pasitikėjimą sovietine valdžia⁷⁹. Tekstuose pateikiama daug įvairių skaičių, iliustruojančių sovietinio ir partinio aparato lietuviškumą. Nuo 1954 m. iki 1958 m. miestų ir rajonų partijų komitetuose lietuvių skaičius išaugo nuo 58 proc. iki 77 proc. Apskritai respublikos partiniame aparate lietuvių skaičius padidėjo nuo 49 proc. iki 67 proc. Sparčiai vyko ir lietuvių iškėlimas įvairiose valstybinėse institucijose, o ne lietuviai tarnautojai mokėsi lietuvių kalbos⁸⁰. (Prokuratūroje 80 proc. darbuotojų mokėjo lietuvių kalbą.) Kartu pripažįstama, kad kai kuriose srityse lietuviai iškeliami

⁷⁵ Ten pat, l. 141.

⁷⁶ 1958 A. Sniečkaus kalbos, pranešimai, straipsniai. *LYA*, f. 16895, ap. 1, b. 78.

⁷⁷ Ten pat, l. 113.

⁷⁸ Ten pat, l. 114.

⁷⁹ Ten pat, l. 116.

⁸⁰ Ten pat, l. 35–36.

nepakankamai aktyviai. Pavyzdžiui, Vidaus reikalų ministerijos padaliniuose daugiau nei 40 proc. tarnautojų nemoka lietuvių kalbos. (Bloga padėtis ir geležinkelių valdyboje.) Vis dar yra gamyklų, kuriose dauguma darbininkų yra lietuviai, o vadovaujantys kadrai – ne lietuviai⁸¹. Pabrėžiamas lenkiškų kadro iškelimo rytiniuose Lietuvos rajonuose būtinumas, kartu raginama aktyvinti kovą su „lenkų nacionalistiniais elementais“, kurie šmeižia Lietuvos SSR, esą respublikoje pažeidžiamos lenkų teisės; džiaugiamasi vis spartėjančiu jaunųjų specialistų ruošimu aukštosiose mokyklose bei jų iškelimu vadovaujamos pareigoms.

Tikėtina, kad pagrindines tekstuose užrašytas idėjas ir vertinimus A. Sniečkus pabandė įteigti ir inspektoriui I. Kovaliui. Tik, atrodo, ne visai sėkmingai.

Po kelių mėnesių I. Kovalis vėl aplankė Lietuvą. Šį kartą dalyvavo XI neeiliniame LKP suvažiavime (1959 m. sausio 14–16 d.). Lankėsi ne vienas, su juo atvyko ir SSKP CK sektoriaus vedėjas Kupcovas⁸². Neeilinis suvažiavimas apsvarstė ir pritarė Maskvos „nuleistiems“ septynmečio „liaudies ūkio vystymosi kontroliniams skaičiams“. Taip pat išrinko delegatus į XXI neeilinį SSKP suvažiavimą⁸³. Kadro klausimais suvažiavime kalbėjo A. Sniečkus. Anot sekretoriaus, vienas svarbiausių uždavinių, kuriuos partija privalo spręsti, – kadro „parinkimas, paskirstymas ir auklėjimas“⁸⁴. Pasidžiaugė, kad į vadovaujamas pareigas vis daugiau „iškeliamą jaunų specialistų“. Šį darbą reikėtų tęsti ir ateityje, atrenkant kadrus pagal jų politines ir dalykines savybes. Parenkant kadrus, reikia prisilaikyti lenininės nacionalinės politikos principo – iškeliant naujus kadrus, svarbu, kad jie galėtų bendrauti su gyventojais jų gimtąja kalba, žinotų vietos papročius. Antra vertus, A. Sniečkus pabrėžė – lietuvių kalbos nemokėjimas neužkerta kelio geram specialistui dirbti respublikoje⁸⁵. Ir, žinoma, reikia gerai mokėti rusų kalbą. Galiausiai skiriant kadrus būtina atsižvelgti į vietovės gyventojų bei įmonės darbuotojų nacionalinę sudėtį⁸⁶. Svarbiausi pirmojo sekretoriaus pastebėjimai kadro klausimais atsispindėjo ir suvažiavimo nutarimuose⁸⁷.

Apie būtinumą skatinti nacionalinių – lietuviškų – kadro iškelimą A. Sniečkus neužsiminė, tik trumpai pastebėjo, kad pirmaisiais pokario metais „reikėjo skubiai ruošti sovietinius nacionalinius kadrus“. Šiuo metu situacija iš esmės pasikeitė – specialiai forsuoti nacionalinių kadro iškelimą lyg ir nebuvo reikalo, socialistinė Lietuva sugebėjo išugdyti naujų, profesionalių kadro. Taigi, atrodytų, kad nacionalinių – lietuviškų – kadro iškelimo prioritetas liko praeityje. Neabejotina, kad A. Sniečkus susitiko

⁸¹ Ten pat, l. 38–39.

⁸² 1959 01 14–16 LKP XI suvažiavimo protokolas. *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 1, l. 3.

⁸³ XXI SSKP suvažiavimas prasidėjo 1959 m. sausio 27 d. Suvažiavimo rezoliucijoje teigiama, kad socializmas Sovietų Sąjungoje pasiekė „visišką ir galutinę pergalę“ ir šalis „įžengia į komunistinės visuomenės statybą“.

⁸⁴ 1959 01 14–16 pirmojo LKP CK sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimas LKP XI suvažiavime. *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 9, l. 11.

⁸⁵ 1959 01 14–16 pirmojo LKP CK sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimas. *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 9, l. 11.

⁸⁶ Ten pat.

⁸⁷ 1959 01 16 LKP CK XI suvažiavimo nutarimas. *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 8, l. 587–610.

su abiem revizoriais iš Maskvos. Deja, kas kalbėta, nežinia. Visgi galima manyti, kad aptarinėjo ne tik septynmečio ekonominius klausimus, bet ir kadru politikos reikalus. Ir pirmasis sekretorius sulaukė atvykėlių kritikos – būtent dėl klaidų iškeliant nacionalinius kadrus. Todėl viešai, suvažiavimo metu, A. Sniečkus šio klausimo praktiškai ir nelietė, tik trumpai užsiminė. Gal nenorėta erzinti Maskvos?

Tikėtina, kad atvykėliai atvežė ir dar vieną nelabai malonią žinią – LKP CK kadru politikos klaidos bus svarstomos specialiaame SSKP CK Prezidiumo posėdyje.

A. Sniečkus SSKP CK Prezidiumo posėdyje

Prezidiumo posėdis buvo sušauktas gegužės mėnesį. Jam pirmininkavo SSKP CK sekretorius Aleksejus Kiričenko⁸⁸. Paprastai Prezidiumo posėdžiai nebuvo stenografuojami, bet šiuo konkrečiu atveju išliko A. Sniečkaus užrašai apie posėdžio eigą⁸⁹. Tiesa, sekretorius užrašinėjo paskubomis, raštas sunkiai įskaitomas, todėl tik nedidelę dalį pasisakymų pavyko perskaityti. Visgi ir tos nuotrupos leidžia susidaryti įspūdį apie posėdyje vyravusią atmosferą.

Posėdžio dalyviams buvo išdalintas Prezidiumo nutarimo „Apie Lietuvos KP CK darbą su kadrais“ projektas, kurio autorius buvo jau minėtas I. Kovalis. Projekto autorius kritikavo ne tik LKP CK biurą, bet ir konkrečiai pirmąjį sekretorių A. Sniečkų: neskyrė „pakankamai dėmesio darbui su kadrais“, į vadovaujančias pareigas neišskeldavo jaunų ir gabių, o „užsidarė siaurame vadovų rate“, neretai kadrai buvo iškeliami ne pagal dalykines ir politines savybes, taip pat yra „kadru priešpastatymo pagal nacionalinę priklausomybę faktų“, daug vertingų kadru išvyko ir galiausiai „į vadovaujančias pareigas nebuvo iškelta nė vieno ruso“⁹⁰. A. Sniečkui kliuvo ir nuo kitų Prezidiumo narių. Apie A. Sniečkaus ir LKP CK biuro klaidas kalbėjo SSKP CK sekretoriaus Nuritdinas Muchitdinovas⁹¹. Dar vienas Prezidiumo narys (pavardė neįskaitoma) aiškino, kad Lietuvos partijos vadovai nesirūpino tautų draugystės

⁸⁸ Aleksejus Kiričenko – ukrainietis, gimė Chersono srityje. Partinę karjerą pradėjo ketvirtojo dešimt. pabaigoje, tapo Ukrainos KP CK aparato darbuotoju. Tuo metu užsimezgė N. Chruščiovo ir A. Kiričenko draugystė. Sparčiai kilo partinės karjeros laiptais – buvo Odesos pirmasis partijos sekretorius, 1952 m. išrinktas į SSKP CK, o 1953 m. – Ukrainos KP pirmasis sekretorius. Palaikė N. Chruščiova kovoje su G. Malenkovu, V. Molotovu ir L. Kaganovičiumi. Atsidėkodamas N. Chruščiovas, 1958 m. „padarė“ A. Kiričenko antruoju žmogumi partijoje – paskyrė vadovauti SSKP CK sekretoriato darbui. A. Kiričenko taip pat kuravo SSKP CK sąjunginių respublikų partinių organų skyriaus veiklą. Skyrius kontroliavo respublikų partinių komitetų veiklą ir sprendė partinių kadru klausimus. Tačiau 1959 m. pabaigoje draugai susipyko. A. Kiričenko neteko visų pareigų CK ir buvo išsiųstas į Rostovą dirbti srities pirmuoju sekretoriumi. Sekretoriaus pareigose neužsibuvo, dirbo gamyklos direktoriumi, vėliau mokslinio instituto vadovu.

⁸⁹ 1959 m. A. Sniečkaus užrašų knygutės. *LYA*, f. 16895, ap. 1, b. 185, l. 1–28.

⁹⁰ Ten pat, l. 14–18.

⁹¹ Nuritdinas Muchitdinovas – Uzbekijos SSR partinis veikėjas, partijos pirmasis sekretorius (1955–1957 m.) Palaikė N. Chruščiova 1957 m. kovoje su vadinamąja antipartine grupe. N. Chruščiovo

propagavimu – „neišleista nė vienos brošiūros“. Jekaterina Furceva pastebėjusi, jog su kadrais „nėra gerai“, aiškino: „Vietinės tautybės kadru negalima atmesti, bet pirmiausia dalykiniai [sugebėjimai] ir tik po to tautiškumas.“⁹² Posėdyje dalyvavo ir Michailas Suslovas. Tik, deja, iš jo pasisakymo pavyko perskaityti dvi frazes – „Su tautų draugyste į puolimą...“ ir „...reikia trenkti į kaktą...“ Šią frazę A. Sniečkus pabraukė dvigubu brūkšniu.

Paskutinis kalbėjo posėdžio pirmininkas A. Kiričenko. Anot A. Sniečkaus užrašų, A. Kiričenko aiškino: jei kadru politika būtų teisinga, tai ir respublikos laimėjimai būtų didesni. Reikia sukurti kadru rezervą, labiau rūpintis kadru auklėjimu, iškelti išmanančius darba. Ko gero, svarbiausia A. Kiričenko mintis – iškeliant kadrus būtina atsižvelgti į daugianacionalinį respublikos pobūdį. Lietuviai, rusai ar lenkai, „visi jie vietiniai žmonės, į tai reikia atsižvelgti...“⁹³ Posėdžio metu, jo pradžioje, kalbėjo ir A. Sniečkus. Sprendžiant iš perskaitytų nuotrupų, jis gynėsi nuo kaltinimų ir priekaištų.

Tai dar ne visi A. Sniečkaus užrašai. Sekretorius užrašė, kas buvo kalbėta ir po SSKP CK Prezidiumo posėdžio. Šį kartą užrašyta lietuviškai ir dauguma žodžių nesunkiai perskaitomi: „Po posėdžio pas d. Kiričenko, dalyvaujant Suslovui.“ Po to užrašyta frazė (kas pasakė, neaišku, matyt A. Kiričenko): „Sekretoriai pajuto, kad jūs užsigavot. Norėjom pasakyti, kad klausimas rimtas, klaidos padarytos didelės ir klausimą reikėjo svarstyti.“ Kelis kitus sakinius pacituosiu ištisai:

Dėl mano [A. Sniečkaus] pareikštos baimės, kad dabar susidarys <...> nepasitikėjimas, Kiričenko pasakė, kad mes to nedaleisim; nebus kaip Berijos laikais. Dėl mano pasakymo, kad dar gi prikišamas mums nacionalizmas, d. Kiričenko paklausė, o kas jus kaltina tu, ir atsakė, kad niekas nekaltina. Kaip dabar toliau dėl kadru, d. Suslovas pasakė, kad ir kelkit, ir auklėkit. Niekas jums nedraudžia kelti.⁹⁴

Ir dar. Atrodo, kad posėdyje dalyvavo Vladimiras Semyčastnas⁹⁵, kuris nuo 1959 m. kovo mėn. buvo SSKP CK sąjunginių respublikų partinių organų skyriaus vedėjas. Po posėdžio jis, pasak A. Sniečkaus užrašų, pasakė:

...nacionalinių kadru kėlimas turi ir toliau eiti, prisilaikant partinių principų.⁹⁶

LKP pirmasis sekretorius neatsitiktinai užsirašė šiuos kelis neviešus ir tik jam išsakytus aukštų centro partinių veikėjų samprotavimus. (Tikrai ne tik tam, kad grįžęs į Vilnių perpasakotų juos savo bičiuliams.) Manau, nesuklysiu teigdamas, kad

iniciatyva N. Muchitdinovas tapo SSKP CK Prezidiumo nariu. Kartu su kitais SSKP CK sąjunginių respublikų partinių organų skyriaus darbuotojais jis 1959 m. pavasarį „tikrino“ Latvijos KP darba.

⁹² 1959 m. A. Sniečkaus užrašų knygutės. *LYA*, f. 16895, ap. 1, b. 185, l. 23.

⁹³ Ten pat, l. 28.

⁹⁴ Ten pat, l. 29.

⁹⁵ Tų pačių metų vasarą buvo paskirtas Azerbaidžano KP antruoju sekretoriumi, nuo 1961 iki 1967 m. SSRS KGB pirmininkas.

⁹⁶ 1959 m. A. Sniečkaus užrašų knygutės. *LYA*, f. 16895, ap. 1, b. 185, l. 29.

A. Sniečkui tokios neformalios nuomonės buvo ne mažiau svarbios nei SSKP CK Prezidiumo nutarimas „Dėl Lietuvos KP CK darbo su kadrais“, kuris buvo priimtas 1959 m. gegužės 28 d. Partijos nutarimą buvo privalu vykdyti, o už jo vykdymą atsiskaityti. To reikalavo „partinė disciplina“. O neformalios nuomonės padėjo pirmajam sekretoriui geriau orientuotis centro partinėje-politinėje „virtuvėje“.

Dar vienas niuansas. Prezidiumo posėdyje nedalyvavo N. Chruščiovas. Kodėl taip atsitiko, galima tik spėlioti. Gal LKP kadru politikos klaidos SSKP pirmojo sekretoriaus nebedomino, o gal svarbesni tapo užsienio politikos klausimai. (Kaip tik gegužės pradžioje prasidėjo Sovietų Sąjungos ir trijų Vakarų valstybių derybos dėl Vakarų Berlyno statuso⁹⁷.)

A. Sniečkaus atsakymas Maskvai. LKP plenumas 1959 m. liepą

Deja, SSKP CK Prezidiumo nutarimo teksto Lietuvos archyvuose rasti nepavyko. Tačiau svarbiausias nutarimo nuostatas galima nesunkiai rekonstruoti, remiantis LKP CK plenumo, kuris įvyko 1959 m. liepos 14–17 d., medžiaga. Išsamiausiai nutarimą aptarė A. Sniečkus: LKP CK biuras nepakankamai gilinosi į kadru parengimo bei auklėjimo klausimus; praktiškai nesirūpino jaunų ir profesionalių kadru skyrimu į aukštesnes vadovaujamas pareigas; taikstėsi, kai partiniai darbuotojai, blogai atliekantys pareigas, buvo perkėlinėjami iš vienos vietos į kitą; neretai kadrai buvo parenkami ne pagal gebėjimus, bet pagal pažintis; iškeliant kadrus, nebuvo atsižvelgiama į respublikos visuomenės daugianacionalinę sudėtį; nesirūpinta lenkų tautybės asmenų iškėlimu į vadovujančias pareigas rajonuose, kuriuose lenkai sudaro daugumą; LKP CK biuras laiku nereagavo į lenininės kadru politikos pažeidimus. Buvo „suabsoliutinta lietuvių kalbos reikšmė“ – lietuvių kalbos mokėjimas, o ne dalykinės ir politinės savybės lemdavo darbuotojo iškėlimą į aukštesnes pareigas⁹⁸. Neteisinga kadru politika pakurstė nacionalistines nuotaikas ir nesantaiką tarp tautų respublikoje.

Su visais priekaištais LKP CK pirmasis sekretorius sutiko ir už klaidas prisiėmė asmeninę atsakomybę⁹⁹. Plenumė kalbėjo ir I. Kovalis¹⁰⁰. Parenkant kadrus padaryta

⁹⁷ Trys Vakarų šalys – JAV, Didžioji Britanija, Prancūzija – sutiko aptarti Berlyno statuso klausimą, reaguodamos į vadinamąjį N. Chruščiovo ultimatyvų reikalavimą demilitarizuoti Vakarų Berlyną ir paversti jį „laisvu miestu“. Užsienio reikalų ministrų derybos 1959 m. vasarą baigėsi be rezultatų. Plačiau žr. POWASKI, E. Ronald. *The Cold War. The United States and the Soviet Union, 1917–1991*. N.Y./Oxford: Oxford University Press, 1998, p. 126–128; TAUBMAN, William *Chruščiovas. Žmogus ir jo laikas*. Vilnius: Mūsų knyga, 2007, p. 496–501.

⁹⁸ 1959 07 14 A. Sniečkaus pranešimas. *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 34.

⁹⁹ Tiesa, kalboje pirmasis sekretorius neužmiršo paminėti ir nacionalinių kadru iškėlimo į vadovujančias pareigas pasiekimų: partiniame aparate lietuvių buvo 67 proc., vykdomųjų komitetų vadovais – 88 proc., iš 16 tūkst. vadovujančių administracinio bei ūkinio aparato darbuotojų lietuvių buvo 70 proc. Ten pat, l. 3.

¹⁰⁰ Kartu su I. Kovaliu atvyko ir dar du SSKP CK aparato darbuotojai – N. Krupinas ir P. Djačiukas.

daug klaidų, aiškino inspektorius iš Maskvos, o tai stabdė respublikos ekonominių augimą ir socialistinės kultūros vystymąsi. Klaidų kadru politikoje atsirado todėl, kad LKP CK biuras darbui su kadrais neskyrė reikiamo dėmesio („darbas su kadrais ilgą laiką buvo užleistas“)¹⁰¹. Svarbu tai, kad Maskvos atstovas asmeniškai nekritikavo A. Sniečkaus dėl klaidų įgyvendinant kadru politiką (kliuvo „kai kurioms partinėms organizacijoms“, kurios pažeidinėjo leninius nacionalinės politikos principus, taip pat LKP CK biurui, kad nekontroliavo situacijos.) Apskritai plenumo LKP pirmasis sekretorius praktiškai nebuvo kritikuotas¹⁰². Tačiau kai kurie Lietuvos SSR vadovai sulaukė kritikos. Atrodo, kad daugiausia už kadru politikos iškraipymus kliuvo M. Šumauskui. Esą Ministrų Tarybos pirmininkas „kelis pastaruosius metus vykdė ypatingai neteisingą politiką, stengėsi išgyvendinti nelietuvių tautybės kadrus“. Po šių žodžių pasigirdo šūksmai „Teisingai!“¹⁰³ Kalboje M. Šumauskas „atsikirto“ jį kritikavusiam Šalčininkų rajono partijos sekretoriui A. Romanovui: pokariu priimtuose nutarimuose SSKP CK reikalavo iškelti nacionalinius kadrus. „Štai ir prieš kelis metus, – aiškino M. Šumauskas, – keli įtakingi SSKP CK darbuotojai padarė mums pastabas šiuo [nacionalinių kadru] iškėlimo klausimu.“ Taigi, Lietuvos valdžia nuosekliai įgyvendino partijos nurodymus – iš pareigų Ministrų Tarybos aparate buvo atleisti kai kurie darbuotojai ne lietuviai, tačiau ne dėl jų tautiškumo, o todėl, kad blogai dirbo¹⁰⁴, nors ir M. Šumauskas pripažino, kad skiriant kadrus buvo padaryta klaidų. Dėl klaidų „parenkant kadrus“ kritikuoti ir kiti sovietinės Lietuvos valdžios vyrai. LKP antrasis sekretorius B. Šarkovas dėl „blogai parinktų kadru“ kritikavo žemės ūkio ministrą V. Vazalinską bei sostinės vykdomojo komiteto pirmininką J. Vildžiūną. Anot B. Šarkovo, Vilniaus vykdomojo komiteto aparate vadovaujantys darbuotojai tik lietuviai, nors miestas daugiatautis¹⁰⁵.

Plenumo priimti du nutarimai. Pirmajame numatytos priemonės, kaip įgyvendinti SSKP CK gegužės mėn. nutarimą¹⁰⁶. Apie nacionalinį kadru iškėlimą į vadovaujamas pareigas nerašoma. Nutarime akcentuoti kitokie kadru parinkimo principai:

*Drąsiau kelti vadovaujančioms pareigoms jaunos kadrus, įvairių liaudies ūkio šakų specialistus, o taip pat turinčius didelį darbo patyrimą ir autoritetą darbo žmonių tarpe praktikus...*¹⁰⁷

Kitur:

¹⁰¹ 1959 07 14–17 Plenumo stenograma. I. Kovalio pranešimas. *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 29, l. 327.

¹⁰² Šalčininkų r. partijos sekretorius A. Romanovas A. Sniečkaus pranešimą pavadino nekritišku. Pranešime „apeiti visi aštrūs kampai“. 1959 07 14–17 Plenumo stenograma. Romanovo pasisakymas. *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 29, l. 182.

¹⁰³ Ten pat, l. 183.

¹⁰⁴ 1959 07 14–17 Plenumo stenograma. M. Šumausko pasisakymas. *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 29, l. 223.

¹⁰⁵ 1959 07 14–17 Plenumo stenograma. B. Šarkovo pranešimas. *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 29, l. 169–170.

¹⁰⁶ 1959 07 17 Lietuvos KP Centro Komiteto VI plenumo nutarimas „TSKP CK 1959 05 28 nutarimas „Dėl Lietuvos KP CK darbo su kadrais“. *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 29, l. 464–483ap.

¹⁰⁷ Ten pat, l. 469ap.

*...aktyviau kelti vadovaujančioms pareigoms gerai techniškai pasirususius, nusi-manančius gamyboje žmones, sudaryti sąlygas jiems augti...*¹⁰⁸

Pabrėžiamas partinių organizacijų vaidmuo iškeliant kadrus. Nutarime taip pat daug rašyta apie klaidas, kurias padarė įvairių partinių ir sovietinių institucijų vadovai, parinkdami kadrus. Iškeliant buvo nacionalizmo pasireiškimų: „Atskiri organizacijų bei įstaigų vadovai stojo ir į nacionalistinį kelią (pavyzdžiui, buvęs Vilniaus universiteto rektorius J. Bulavas) bei išvarinėjo ne lietuvius.“¹⁰⁹ O LKP CK biuras „...ne visada laiku duodavo ryžtingą atkirtį kadru parinkimo lenininių principų pažeidimams“.

Antrasis nutarimas – trumpas, tik vieno punkto¹¹⁰. Jame rašoma: „Panaikinti Lietuvos KP CK V-ojo plenumo, įvykusio 1953 m. birželio 13 d., nutarimą „Dėl SSKP CK nutarimo „Lietuvos SSR klausimai“, priimto 1953 m. gegužės 26 d.“. Motyvacinėje nutarimo dalyje teigiama, kad birželio 13 d. nutarimas priimtas remiantis L. Berijos pažyma „Apie politinę padėtį Lietuvoje“. Pažyma buvo „akivaizdžiai provokacinio pobūdžio“, tačiau jos pagrindu birželio 13 d. priimtas nutarimas formaliai tebegaliojo. Taigi, A. Sniečkus siūlė ištaisyti formalų „nesusipratimą“, nutarimą naikinti, ir plenumas tam vieningai pritarė¹¹¹.

V. Tininio teigimu, birželio 17 d. nutarimo priėmimą plenumė inicijavo A. Sniečkus¹¹². Jei taip, galima manyti, kad LKP pirmasis sekretorius siekė kelių tikslų. Priėmus nutarimą nustojo galioti birželio 13 d. nutarimo punktas, kuris skelbė:

*Svarbiausias respublikos partinės organizacijos uždavinys artimiausiu laikotarpiu – paruošti, išugdyti ir plačiai iškelti lietuvių nacionalinius kadrus į visas partinio, tarybinio ir ūkinio vadovavimo grandis.*¹¹³

Dėl šio punkto A. Sniečkus buvo kritikuotas 1953 m. LKP CK liepos plenumė, tačiau tuomet nacionalinių kadru iškėlimo į vadovaujančias pareigas principo neatsisakė ir jį atkakliai gynė. Tačiau 1959 m. keičiantis Maskvos požiūriui į vadovaujančių kadru formavimo principus, ginti nacionalinių kadru iškėlimo principą darėsi pernelyg pavojinga. Beje, 1953 m. birželio 13 d. nutarimo panaikinimą ypač karštai

¹⁰⁸ Ten pat, l. 470ap.

¹⁰⁹ Ten pat, l. 467ap. Pirmoje nutarimo redakcijoje šalia J. Bulavo buvo įrašyta ir buvusio finansų ministro Aleksandro Drobnio pavardė. Redaguojant tekstą, A. Drobnys „susikibo“ su I. Kovaliu. I. Kovalis aiškino, kad Finansų ministerijoje kadrams rusams buvo pasakyta – jūsų misija baigta, galite važiuoti namo. A. Drobnys kaltinimus neigė. Įsikišus A. Sniečkui, Drobnio pavardė iš nutarimo teksto buvo išbraukta. 1959 07 17 Plenumo nutarimo svarstymas. *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 33, l. 429–431.

¹¹⁰ 1959 07 17 Lietuvos KP Centro Komiteto VI plenumo nutarimas „Dėl Lietuvos KP Centro Komiteto 1953 06 13 nutarimo“. *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 29, l. 484.

¹¹¹ 1959 07 14–17 Plenumo stenograma. Ten pat, l. 458–460.

¹¹² TININIS, Vytautas. *Sniečkus. 33 metai valdžioje. Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*. Vilnius: 2000, p. 160.

¹¹³ SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.* Vilnius: LII, 2022, p. 431.

sveikino LKP CK nariai rusai, kurie kritikavo nutarimo nuostatas dėl nacionalinių kadru išskėlimo¹¹⁴. Tokiu būdu A. Sniečkus pademonstravo ne tik lojalumą Maskvai, bet ir pasistengė eliminuoti įtampą Centro Komitete. Beje, motyvacinėje dalyje A. Sniečkus „sugudravo“, visą atsakomybę už birželio 13 d. nutarimą priskirdamas L. Berijai. (L. Berija pažymą „Apie politinę padėtį Lietuvoje“ SSKP CK Prezidiumui įteikė gegužės 8 d.) Tačiau SSKP CK Prezidiumo nutarimą „Lietuvos SSR klausimai“, priimtą gegužės 26 d., jau rengė N. Chruščiovo sekretoriatas... Tad birželio 13 d. LKP CK plenumo nutarimas ir galiojo šešerius metus.

Apie tai, kaip LKP CK įgyvendina gegužės 28 d. SSKP CK nutarimą, A. Sniečkus Maskvą informavo 1960 m.¹¹⁵ Ataskaitoje pirmasis sekretorius rašė apie į „vadovaujamą darbą respublikinėse organizacijose“ iškeltus kadrus iš „vietinių partinių ir sovietinių organų“, džiaugėsi naujai paskirtais įmonių vadovais bei vyr. inžinieriais ir jų išsilavinimu, „rajonų vadovaujančių kadru kokybe“ ir t. t. Apie iškeltųjų tautiškumą sekretorius nerašė, tačiau galima drąsiai teigti, kad absoliuti dauguma palypėjusių karjeros laiptais buvo lietuviai. Šitą procesą sąlygojo socialinė-ekonominė situacija, susiklosčiusi respublikoje: palanki lietuviams demografinė situacija, švietimo plėtra, miestų augimas ir respublikos industrializacija.

Išvados

N. Chruščiovo inicijuota destalinizacija ir liberalizacijos politika skatino sovietinių respublikų elito lūkesčius, jog galės savarankiškiau tvarkyti kultūrinius ir ekonominius reikalus, labiau atsižvelgdami į respublikos titulinės tautos poreikius. Į respublikų politinę dienotvarkę vis dažniau buvo įtraukiami etnokultūriniai reikalavimai (išplėsti gimtosios kalbos vartojimą administracijoje, sovietiniame-partiniame aparate bei viešojoje erdvėje) ir plačiau skatinti nacionalinių kadru išskėlimą į vadovaujamas pareigas. Tačiau centro (Maskvos) pradėta destalinizacijos politika nebuvo nuosekli. N. Chruščiovui 1958–1959 m. įtvirtinus vienvaldiškumą, centro politika respublikų atžvilgiu keitėsi – sustiprėjo unifikacinės tendencijos, griežtėjo respublikinio elito kontrolė. SSKP vadovybę ypač neramino partinio-sovietinio aparato respublikose etnizacijos tendencijos. Aparate augo respublikos titulinės tautos atstovų skaičius, o tokie kadrai orientavosi į savo bendratautiečių interesų tenkinimą. Maskvos požiūriu, tai skatino „nacionalinį uždarumą“. Tokios tendencijos visiškai nesiderino su SSKP deklaruojama komunistinės-visaliaudinės visuomenės kūrimo idėja.

N. Chruščiovas, siekdamas sustiprinti periferijos kontrolę, inicijavo švietimo sistemos reformą ir atsisakė nacionalinių (titulinės tautos) kadru išskėlimo į vadovaujamas

¹¹⁴ TININIS, Vytautas. *Sniečkus. 33 metai valdžioje. Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*. Vilnius: 2000, p. 160–161.

¹¹⁵ 1960 02 ? A. Sniečkaus ataskaita SSKP CK. *LYA*, f. 1771, ap. 205, b. 26, l. 5–27.

pareigas respublikose principo. Sovietinės Lietuvos vadovybė, didžia dalimi įtakojama A. Sniečkaus, po diskusijų perkėlė SSKP CK suformuluotas švietimo įstatymo nuostatas į respublikinį įstatymą. Kaip tik tuo metu Maskva kaltino A. Sniečką dėl pažeidimų vykdant kadru politiką – pernelyg aktyviai iškeliami į vadovaujamas pareigas lietuviai ir iš darbo atleidžiami sovietiniai bei partiniai darbuotojai rusai (paprastai dėl lietuvių kalbos nemokėjimo). A. Sniečkus pripažino klaidas. Jo iniciatyva LKP CK 1959 m. liepos plenumas atšaukė LKP CK 1953 m. birželio plenumo nutarimą, kuriame kaip tik ir buvo įrašyta nuostata spartinti nacionalinių kadru iškėlimą.

A. Sniečkui pavyko išvengti griežtesnių Maskvos sankcijų. Tam įtakos turėjo įvairios aplinkybės: LKP CK pirmojo sekretoriaus gebėjimas laviruoti, geri santykiai su kai kuriais SSKP CK Prezidiumo nariais, galiausiai A. Sniečkaus „problema“ nustelbė Latvijos vadovybės „klausimas“, į kurio sprendimą aktyviai įsijungė pats N. Chruščiovas. Antra vertus, 1958–1959 m. įvykiai liudija, jog etnofederacinė sistema ne tik formavo galimybes periferijų elitui, bet ir buvo gana dinamiška – kupina įtampos ir konfliktų tarp centro ir periferijos.

Literatūra

1. ANTANAITIS, Kastytis. *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra*. Kaunas: VDU, 1998, p. 100.
2. BLEIERE, Daina. The formation and development of the Soviet Latvian *Nomenklatūra*: Path dependency, cleavages, and imposed unanimity. *Moscow and the Non-Russian Republics in the Soviet Union Nomenklatūra, Intelligentsia and Centre-Periphery Relations*. Ed. by Li Bennich-Björkman, Saulius Grybkauskas. London: Routledge, 2022, p. 48–70.
3. BILINSKY, Yaroslav. The Soviet Education Laws of 1958-9 and Soviet Nationality Policy. *Soviet Studies*, 1962, Vol. 14, No. 2, p. 138–157.
4. GRYBKKAUSKAS, Saulius. *Sovietinis „generalgubernatorius“: Komunistų partijų antrieji sekretoriai Sovietų Sąjungos respublikose*. Vilnius: LII, 2016, p. 387.
5. HASANLI, Jamil. *Khrushchev's Thaw and National Identity in Soviet Azerbaijan, 1954–1959*. London: Lexington Books, 2014, p. 482.
6. HOSKING, Geoffrey. *The First Socialist Society. A History of the Soviet Union from Within*. Cambridge: Harvard University Press, 1985, p. 527.
7. KAPLAN, S. Cynthia. The Communist Party of the Soviet Union and Local Policy Implementation. *The Journal of Politics*, 1983, Vol. 45, No. 1, p. 2–27.
8. KAŠAUSKIENĖ, Vanda. *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940–1964 metais*. Vilnius: LII, 2002, p. 304.
9. LOADER, Michael. The Death of “Socialism with a Latvian Face”: The Purge of the Latvian National Communists. *Journal of Baltic Studies*, 2016, Vol. 48, No. 2, p. 161–81.
10. LOADER, Michael. A Stalinist Purge in the Khrushchev Era? The Latvian Communist Party Purge, 1959–1963. *The Slavonic and East European Review*, 2018, Vol. 96, No. 2, p. 244–282.

11. MEŠKAUSKAS, Kazimieras. *Lietuvos ūkis 1940–1990*. Vilnius, 1994, p. 352.
12. MISIŪNAS, Romualdas; TAAGEPERA, Reinas. *Baltijos valstybės valstybės: priklausomybės metai 1940–1980*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 347.
13. POWASKI, E. Ronald. *The Cold War. The United States and the Soviet Union, 1917–1991*. N.Y./Oxford: Oxford University Press, 1998, p. 356.
14. RUDOKAS, Jonas. *Istorija, kuria galime didžiuotis. Lietuvos liaudies ūkio taryba 1957–1965*. Vilnius: Gairės, 2002, p. 381.
15. SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.* Vilnius: LII, 2022, p. 558.
16. SMITH, Jeremy. The Battle for Language. *Slavic Review*, 2017, Vol. 76, No. 4, p. 983–1002.
17. TAUBMAN, William. *Chruščiovas. Žmogus ir jo laikas*. Vilnius: Mūsų knyga, 2007, p. 959.
18. TININIS, Vytautas. *Sniečkus 33 metai valdžioje. Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*. Vilnius, 2000, p. 284.
19. БОРИСЁНОК, Елена. К вопросу о языковом аспекте школьной реформы 1958 г.: украинские и общесоюзные реалии. *Славянский альманах*, 2021, № 3–4, с. 98–125.
20. ЗУБКОВА, Елена. Власть и развитие этноконфликтной ситуации в СССР 1953–1985 гг. *Отечественная история*, 2004, № 4, с. 3–32.
21. ЗУБКОВА, Елена. *Прибалтика и Кремль*. Москва: РОССПЭН, с. 351.
22. ПИХОЯ, Рудольф. *Советский Союз: история власти 1945–1991*. Новосибирск, 2000, с. 692.

Periodika

1. N. Chruščiovo pasiūlymai TSKP CK Prezidiumui. *Tiesa*, 1958 rugsėjo 23, Nr. 225.
2. TSKP CK ir TSRS Ministrų Tarybos tezės. *Tiesa*, 1958 lapkričio 16, Nr. 270.
3. ZINGERIS, M. Kad mokiniai būtų geriau paruošti gyvenimui. *Tiesa*, 1958 liepos 10, Nr. 161.
4. Laiškų apžvalga mokyklos reformos klausimu. *Tiesa*, 1958 rugsėjo 06, Nr. 211.
5. SKIAUTERIS, J. Ar verta ilginti mokslo metus? *Tiesa*, 1958 liepos 24, Nr. 173.
6. BANAITIS, Vl. Kad mokiniai būtų geriau paruošti gyvenimui. *Tiesa*, 1958 rugpjūčio 2, Nr. 181.
7. LAUŽIKAS, J. Mokyklos reformos klausimu. *Tiesa*, 1958 08 13, Nr. 190.
8. SARGAUTAS, P. Vidurines mokyklas reikia pertvarkyti. *Tiesa*, 1958 rugpjūčio 29, Nr. 204.
9. BAGDONAITĖ, M. Mums reikia devynių klasių privalomos mokyklos. *Tiesa*, 1958 lapkričio 25, Nr. 277.
10. LAUŽIKAS, J. Tarybinė mokykla – į naują pakopą. *Tiesa*, 1958 lapkričio 28, Nr. 280.
11. GERULAITIS, K. Kad mokiniai geriau išminktų kalbas. *Tiesa*, 1958 gruodžio 11, Nr. 290.
12. Mokyklos reformos klausimu. *Tiesa*, 1958 gruodžio 23, Nr. 300.
13. Kelti mokyklinio jaunimo mokymo ir auklėjimo lygį. *Tiesa*, 1958 lapkričio 27, Nr. 279.
14. Dėl mokyklos ryšio su gyvenimu stiprinimo ir dėl tolesnio liaudies švietimo vystymo. *Tiesa*, 1958 gruodžio 26, Nr. 303.

15. Deputato M. Gedvilo kalba. *Tiesa*, 1958 gruodžio 26, Nr. 303.
16. Įstatymas dėl mokyklos ryšio su gyvenimu sustiprinimo. *Tiesa*, 1959 balandžio 26, Nr. 97.
17. Lietuvos TSR Švietimo ministro M. Gedvilo kalba. *Tiesa*, 1959 balandžio 22, Nr. 93.

Šaltiniai

Archyviniai šaltiniai

1. 1958 08 12 Akmenės rajono partijos komiteto sekretoriaus raštas LKP CK. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 189, b. 27.
2. 1958 08 06 Alytaus rajono partijos komiteto sekretoriaus J. Šapalo pasiūlymai LKP CK. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 189, b. 27.
3. 1958 07 26 Pagėgių raj. partijos komiteto pažyma LKP CK Mokslo, mokyklų ir aukštųjų mokyklų skyriaus vedėjui V. Uogintui. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 3400, ap. 20, b. 20, l. 24–26.
4. 1958 08 18 Vievio rajono partijos komiteto sekretoriaus ataskaita LKP CK. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 189, b. 27.
5. 1958 08 16 Klaipėdos m. partijos komiteto sekretoriaus N. Arsenjevo pažyma V. Niunkai. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 189, b. 26.
6. 1958 08 21 Panevėžio m. partijos komiteto sekretoriaus raštas LKP CK. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 189, b. 26.
7. 1958 08 11 Vilniaus raikomo sekretoriaus A. Bobanovo ataskaita LKP CK. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 189, b. 26.
8. 1958 08 14 Vabalninko rajono partijos sekretoriaus ataskaita LKP CK. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 189, b. 27.
9. 1958 12 09 LKP Anykščių raj. komiteto sekretoriaus V. Lukoševičiaus pranešimas LKP CK. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 189, b. 27.
10. 1958 12 15 Šiaulių m. partijos sekretoriaus M. Zumaro raštas LKP CK. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 189, b. 26.
11. 1958 12 23 LKP Dūkšto rajono partijos sekretorius Bulatovo informacija LKP CK. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 189, b. 27.
12. 1958 12 17 LKP CK Kultūros, mokslo ir mokyklų skyriaus vedėjo Vytauto Uoginto informacija SSKP CK mokslo, aukštųjų mokymo įstaigų ir mokyklų skyriui. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 194, b. 3.
13. 1958 10 30 A. Sniečkaus raštas SSKP CK mokslo, aukštųjų mokymo įstaigų ir mokyklų skyriaus vedėjui V. Kirilinui. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 194, b. 3.
14. 1959 02 20 A. Sniečkaus raštas SSKP CK. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 205, b. 3.
15. 1959 m. M. Gračiovo skundas. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 209, b. 53.

16. 1957 07 22 J. Maniušio informacija SSKP CK. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 193, b. 17.
17. 1957 m. Partinių darbuotojų prašymai leisti išvykti iš Lietuvos. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 193, b. 18, b. 19.
18. 1957 m. Skundai dėl neteisėto atleidimo iš darbo. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 16895, ap. 2, b. 246.
19. 1959 02 Inžinieriaus G. Zacharkino laišakai LKP CK sekretoriui J. Maniušiui. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 209, b. 54.
20. 1959 07 31 N. Rybino pareiškimas Kosyginui ir Švernikui. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 209, b. 56.
21. LKP CK aparato darbuotojų anoniminis laiškas N. Chruščiovui. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 191, b. 378.
22. 1958 10 13 LKP CK biuro protokolas Nr. 37. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 191, b. 58.
23. 1958 09 (?) Priluckio pažyma apie Kauno m. partijos komiteto vadovavimą pirminėms partinėms organizacijomis. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 191, b. 582.
24. 1958 m. A. Sniečkaus kalbos, pranešimai, straipsniai. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 16895, ap. 1, b. 78.
25. 1959 01 14–16 LKP XI suvažiavimo protokolas. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 196, b. 1.
26. 1959 01 16 LKP CK XI suvažiavimo nutarimas. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 196, b. 8.
27. 1959 m. A. Sniečkaus užrašų knygutės. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 16895, ap. 1, b. 185.
28. 1959 07 14 LKP CK VI plenumas. A. Sniečkaus pranešimas. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 196, b. 33.
29. 1959 07 14–17 LKP CK VI plenumo stenograma. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 196, b. 29.
30. 1959 07 17 Lietuvos KP CK VI plenumo nutarimas „TSKP CK 1959 05 28 nutarimas „Dėl Lietuvos KP CK darbo su kadrais“. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 196, b. 33.
31. 1959 07 17 Lietuvos KP CK VI plenumo nutarimo svarstymas. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 196, b. 33.
32. 1959 07 17 Lietuvos KP CK VI plenumo nutarimas „Dėl Lietuvos KP Centro Komiteto 1953 06 13 nutarimo“. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 196, b. 29.

Publikuoti šaltiniai

1. *Lietuvos sovietizavimas 1947–1953 m.: VKP (b) CK dokumentai, dokumentų rinkinys*. Sudarė ir parengė Mindaugas Pocius. Vilnius: LII, 2018, p. 653.
2. *Lietuviškoji nomenklatūra 1956–1990 metais: tarp sovietinės sistemos ir neformalių praktikų*. Šaltinių rinkinys. Sudarė Saulius Grybkauskas. Vilnius: Aukso žuvys, 2015, p. 416.

3. Du dokumentai apie Lietuvos SSR Ministrų tarybos pirmininko Mečislavo Gedvilo „nuėmimą“ 1955 m. lapkričio mėn. Publikaciją parengė Vladas Sirutavičius. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2020, Nr. 2, p. 147–162.

Internetiniai šaltiniai

1. КУМЕЛЬ, Лоран. Образование в эпоху Хрущева: «оттепель» в педагогике? *Неприкосновенный запас*, 2003, № 2. Prieiga per internetą: <https://magazines.gorky.media/nz/2003/2/obrazovanie-v-epohu-hrushheva-otpepel-v-pedagogike.html?ysclid=lfe90yvutj261240601>
2. МЛЕЧИН, Леонид. *Как Хрущев разогнал латышских националистов*. Prieiga per internetą: <https://rus.tvnet.lv/6103477/kak-hrushchev-razognal-latyshskih-nacionalistov>
3. ПЫЖИКОВ, Александр. Реформирование системы образования СССР в период оттепели (1953–1964 гг.) *Вопросы истории*, 2004, № 9. Prieiga per internetą: <https://rabkrin.org/pyizhikov-a-v-reformirovanie-sistemyi-obrazovaniya-sssr-v-period-otpepeli-1953-1964-gg-statya/?ysclid=ll9h81qm1j148223952>
4. ПЫЖИКОВ, Александр. *Хрущевская „оттепель“ 1953–1964 гг.* Москва: „Олма – Пресс“, 2002. Prieiga per internetą: <https://libcat.ru/knigi/nauka-i-obrazovanie/istoriya/294734-aleksandr-pyzhikov-hrushhevskaya-otpepel-1953-1964-gg.html>
5. ТИТОВ, Александр. Партия против государства: реформа аппарата ЦК КПСС при Никите Хрущеве. *Неприкосновенный запас*, 2012, № 3 [žiūrėta 2023 05 09]. Prieiga per internetą: <https://magazines.gorky.media/nz/2012/3/partiya-protiv-gosudarstva-reforma-apparata-czk-kpss-pri-nikite-hrushheve.html?ysclid=lk71xr165t492835700>

Aimed at Sniečkus but hit Berklavs... Twists and Turns of the Thaw Policy in Soviet Lithuania in 1958–1959

Vladas Sirutavičius, PhD

The Lithuanian Institute of History, Tiltos St. 17, LT-01101 Vilnius, Lithuania

Email: sirutavicius@yahoo.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6800-2753>

Summary

The de-Stalinisation and liberalisation initiated by N. Khrushchev promoted expectations among the elites of the Soviet republics that they would be able to manage cultural and economic affairs more independently, taking into account the needs of the titular nation of the republic.

Ethnocultural demands were increasingly included in the political agenda of the republics (to expand the use of the mother tongue in the administration, in the Soviet party apparatus and in public space) and to promote more widely national cadres to leadership positions in soviet and party apparatus. However, the de-Stalinisation policy was not consistent. In 1958–1959, the policy of Moscow towards the republics changed - the unification tendencies strengthened, the control of the republican elites tightened. The leadership of the USSR was particularly worried about the tendencies of ethnicisation of the party-soviet apparatus in the republics. The number of representatives of the titular nation of the republic grew in the apparatus, such cadres were focused on satisfying the interests of their compatriots. From Moscow's point of view, ethnicisation of the party-soviet apparatus in the republics encouraged "national isolation". Such tendencies were completely incompatible with the declared idea of creating a communist – all-people society.

In order to strengthen the control of the periphery, N. Khrushchev initiated the reform of the education system and abandoned the principle of promoting national cadres to leadership positions in the republics. The leadership of Soviet Lithuania, largely influenced by the first secretary of Party A. Sniečkus, after discussions transferred the provisions of the education law formulated by the Central Committee of the CPSU into the republican law. Just at that time, Moscow accused A. Sniečkus of violations in the implementation of cadres policy – Lithuanians were too actively promoted to leadership positions and Russians Soviet and party workers were dismissed (usually due to lack of knowledge of the Lithuanian language). A. Sniečkus admitted the mistakes. On his initiative, the July plenum of the Central Committee of the LCP in 1959 cancelled the resolution of the June plenum Central Committee of the LCP in 1953, in which the provision to speed up the promotion of national cadres was written.

A. Sniečkus managed to avoid stricter Moscow sanctions. This was influenced by various circumstances: the ability of the first Secretary of the Central Committee of the LCP to manoeuvre, good relations with some members of the praesidium of the Central Committee of the CPSU, finally, the "problem" of A. Sniečkus was overshadowed by the "question" of the Latvian leadership, in the decision in which N. Khrushčiov himself actively participated. On the other hand, in 1958–1959 events testify that the ethno-federal system not only created opportunities for peripheral elites but was also quite dynamic – full of tensions and conflicts between the centre and the periphery.

Gauta / Received 2023 08 21
Priimta / Accepted 2024 03 11